

Hrvatski pogled na talijansko pitanje: talijanska nacionalna manjina u Rijeci i slobodni teritorij Trsta prema Riječkom listu (1948.-1954.)

Lenić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:723546>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Ivan Lenić

HRVATSKI POGLED NA TALIJANSKO PITANJE:
TALIJANSKA NACIONALNA MANJINA U RIJECI I
SLOBODNI TERITORIJI TRSTA PREMA RIJEČKOM
LISTU (1948.-1954.)

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
Odsjek za povijest

Ivan Lenić

HRVATSKI POGLED NA TALIJANSKO
PITANJE: TALIJANSKA NACIONALNA
MANJINA U RIJECI I SLOBODNI TERITORIJI
TRSTA PREMA RIJEČKOM LISTU (1948.-
1954.)

(DIPLOMSKI RAD)

Diplomski studij: Povijest / Engleski jezik i književnost

Mentor: dr.sc. Giovanni D'Alessio, docent

Rijeka, 2016.

Sadržaj

Uvod	1
1. Tisak u poslijeratnom razdoblju i Riječki list (1945.-1951.)	3
1.1. Tisak na Riječkom području do 2. svjetskog rata	5
1.2. Tisak na Riječkom području nakon 2. svjetskog rata (Riječki list)	8
2. Položaj talijanske nacionalne manjine u Rijeci nakon 2. svjetskog rata	11
2.1. Poratne godine u Europi	12
2.2. Veliki egzodus	13
2.3. Osvrti stranih tiskovina na situaciju u Jugoslaviji prema Riječkom listu	16
2.4. Talijanska unija za Istru i Rijeku	17
2.5. Talijanski klub kulture	23
2.6. Pripadnice talijanske nacionalne manjine u Rijeci	26
2.7. Talijanska nacionalna manjina i školstvo u Rijeci	28
2.8. Mediji, publikacije i knjižnice talijanske nacionalne manjine u Rijeci	32
2.9. Talijanska drama kazališta u Rijeci	34
2.10. Kulturne manifestacije talijanske nacionalne manjine u Riječkom listu (smotre, predstave i ostale aktivnosti)	37
3. Jugoslavensko-talijanska granica i STT	39
3.1. Tršćansko pitanje prema Riječkom listu	41
Zaključak	56
Literatura	57
Članci s interneta	58

Uvod

Franko Dota u svojoj knjizi „Zaraćeno poraće“ donosi objašnjenje termina Julijska krajina, te govori kako se tu radi o hrvatskom i slovenskom ekvivalentu talijanskog imena za povijesnu regiju „Venezia Giulia“ („Julijska Venecija“, „Beneška Julija“ ili „Julijska Benečija“).¹ Ovaj teritorij geografski obuhvaća Trst, Gorišku, Gradišku, dio Notranjske Kranjske, Kanalsku dolinu, Istru i Rijeku (od 1924. godine), tj. područja koje je Italija pripojila poslije Prvog svjetskog rata.²

Vanni D'Alessio u svojem članku³ govori kako je katalogiziranje prostora u geografskom i povijesnom smislu jedna od prvih poteškoća u povijesti ove regije, stoga zaključujemo da je vrlo teško točno odrediti što ovaj termin obuhvaća. S druge strane, teško da će se pronaći jedinstvena definicija koja će biti prihvaćena od svih, tako da je na čitateljima da sami odrede da li se slažu s nečijom idejom ili ne.

Ovo područje koje je gotovo u cijelosti predano Jugoslaviji, te ljudski gubici koji u prvom redu obuhvaćaju likvidacije i masovni odlazak Talijana iz Istre i Rijeke su u Italiji (pogotovo na sjeveroistoku zemlje uz istočnu granicu) postali važan dio povijesnog narativa i memorije o Drugom svjetskom ratu.⁴ Štoviše, ova regija koja je bila objektom političkih sukoba te dugih i razdirućih simboličkih sporova, nije značajna samo za Talijane, već i za druge dvije većinske zajednice – Slovence i Hrvate koji su također stvorili svoje nacionalne memorije koje i dalje razdjeljuju stanovništvo tog područja.⁵

Potreba historiografije da generalizira i pojednostavljuje povijesne događaje koji su inače vrlo kompleksni, natjerala me da prikažem situaciju na području Julijske krajine (s naglaskom na Rijeku i Slobodni teritorij Trsta) iz jednog drugačijeg kuta – korištenjem jednog

¹ Franko Dota, *Zaraćeno poraće*. Zagreb: Srednja Europa, 2010., str. 7.

² ovom temom još su se bavili: Bogdan C. Novak (*Trieste, 1941-1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1970, str. 3.-6.), Pamela Ballinger („Opting For Identity: The Politics of International Refugee Relief in Venezia Giulia, 1948-1952“, *Acta Histriae* 14 (2006), str. 115.-140.), Glenda Sluga („Trieste: Ethnicity and the Cold War, 1945-54“, *Journal of Contemporary History* 29 (1994), str. 285.-303.)

³ Vanni D'Alessio, „Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o Istočnoj granici“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 56.

⁴ Isto, str. 1.

⁵ Mila Orlić, „Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 13.

od najutjecajnijih sjevernojadranskih listova u kombinaciji sa dostupnom literaturom autora kao što su: Darko Darovec („Pregled istarske povijesti“), Darko Dukovski („Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća“), Franko Dota („Zaraćeno poraće“), Gloria Nemeč („Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike optacija“), Goran Moravček („Rijeka – između mita i povijesti“), Mila Orlić („Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru“), Vanni D'Alessio („Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o Istočnoj granici“), Vladimir Žerjavić („Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.“) i dr.

Iako su glavne teme Slobodnog teritorija Trsta i položaja Talijana u Rijeci i Istri obrađivane od gore navedenih autora, Riječki list i analiza njegovih članaka daje pogled i na odnos tiska prema ovim temama. Pošto su članci Riječkog lista integralan dio ovog diplomskog rada, rad ću započeti analizom stanja tiskovina u Jugoslaviji u razdoblju neposredno pred kraj rata (zaključno sa 50-im godinama) i poviješću samog Riječkog lista, a kasnije ću se fokusirati na dvije teme vezane uz problematiku talijanskog pitanja koje objedinjuje ovaj list: položaj Talijana u Rijeci i Slobodni teritorij Trsta. Vrlo važno je napomenuti da su članci Riječkog lista korišteni za godine: 1948., 1949., 1950. i 1951., 1952. i 1954.

Ovim diplomskim radom nastojim pružiti uvid u jedno od najspornijih područja nakon Drugog svjetskog rata i upotpuniti poglede raznih autora propagandnom ulogom novina.

1. Tisak u poslijeratnom razdoblju i Riječki list (1945.-1951.)

U svim totalitarnim režimima kroz povijest cenzura je bila sastavni dio vođenja države. Iako su se mnogi režimi nazivali demokratskim (i još uvijek se nazivaju), te su se dičili slobodom govora, cenzura je i u takvom uređenju i više nego prisutna. Tako je u trenutku njezina nastanka 1945. godine, Jugoslavija nosila službeni naziv Demokratska Federativna Jugoslavija.⁶

Demokratska Federativna Jugoslavija početak svojeg nastanka doživjela je potpisivanjem sporazuma između Josipa Broza Tita (Predsjednika Narodnog komiteta oslobođenja Jugoslavije) i Ivana Subašića (Predsjednik kraljevske jugoslavenske vlade u egzilu) 1. studenoga 1944. godine. S obzirom da je Jugoslavija bila priznata u Društvu naroda prije izbijanja Drugog svjetskog rata i zbog principa državnog kontinuiteta, spomenuti dvojac potpisao je sporazum prema kojemu je kralju Petru II. Karađorđeviću zabranjen ulazak u zemlju. Na osnovu ovog sporazuma i preporuka sa Konferencije na Jalti (veljača 1945.), 7. ožujka 1945. formirana je Privremena narodna vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, a naziv Demokratska Federativna Jugoslavija postaje službeni naziv države.⁷

Budući da se socijalistička revolucija u Jugoslaviji odigrala u obliku dugotrajnog rata, veoma čvrsta vojna organizacija bila je vrlo važan faktor. Dušan Bilandžić navodi kako je prema poznatom organizacijskom načelu komunističkog pokreta, organizacija nekada bila dominantnija od samog pokreta, pa su okolnosti rada ilegalnih komunističkih organizacija bili znatno otežani. Zbog svega toga, već 1945. godine postoji jaka prisutnost centralističko-hijerarhijskih institucionalnih oblika društvenog života koja je počela potiskivati demokratsku akciju masa.⁸

U Zakonu o štampi iz kolovoza 1945. proklamirana je sloboda tiska za područje Jugoslavije. Članak 1. glasio je: „U Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji štampa je slobodna.

⁶ Ivan Paraščić, „Cenzura u Jugoslaviji od 1945. do 1990. godine“, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007., str. 3.

⁷ „Sporazum Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i kraljevske jugoslavenske vlade od 1. novembra 1944. (Beogradski sporazum Tito-Šubašić).“ *Arhiv Jugoslavije*, dostupan na adresi:

http://www.arhivju.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/beogradski_sporazum_tito_s_ubasic.html (pogledano 30. kolovoza 2016.)

⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden Marketing, 1999., str. 202.

Nitko ne može biti spriječen u slobodnom izražavanju svojih misli putem štampe, osim u slučajevima koje ovaj zakon predviđa“. Već sljedeće godine za slobodu tiska u Ustavu FNRJ ne samo da se jamčilo, već je njezin status bio podignut na razinu ustavnosti. Josip Grbelja na temelju rasprave „Javnost rada i poslovna tajna u radnim organizacijama“ u časopisu Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova „13. maj“ iz siječnja 1966. navodi da se dvadeset godina kasnije pisalo kako je dotadašnja sloboda postala i materijalno utemeljena pošto su sredstva masovnog informiranja postala općedruštveno vlasništvo.⁹

Iako se u jugoslavenskom Zakonu o štampi iz 1945. godine garantirala sloboda izražavanja i sloboda tiska, isto tako se reguliralo i izdavanje dozvola izdavačima, urednicima i članovima uredništva koji su morali ispunjavati niz uvjeta kako bi se mogli baviti ovim poslom. Tako primjerice ove poslove nisu mogle obnašati osobe koje su bile izdavači, urednici, suradnici i pisci fašističkih i profašističkih knjiga; koje su bile urednici, izdavači, suradnici ili pisci knjiga, novina i drugih tiskovina koje su raspirivale nacionalnu, rasnu i vjersku mržnju; osobe koje ne uživaju politička i građanska prava, itd.¹⁰ Josip Grbelja navodi kako postoji dokument iz 1945. koji je javni tužitelj Iljko Karaman pohranio u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i koji je zapravo popis djela i autora iz Jugoslavije i inozemstva, te deset djela nepoznatih autora koje treba hitno zabraniti i zaustaviti njihovo širenje (lista sadrži više od 150 autora). Neki od autora čija se djela zabranjuju su: Antun Bonifačić, Mile Budak, Velibor jonić, Bogdan Radica, Kerubin Šegvić, Šimrak Janko, S. M. Štedimljija, i dr.¹¹

Ivan Paraščić u svojem magistarskom radu navodi kako su zakoni zabranjivali sve publikacije koje propagiraju nasilno rušenje ustavnog poretka Demokratske Federativne Jugoslavije, koje sadrže uvrede prema prijateljskim zemljama, te koje vrijeđaju i kleveću predstavnička tijela Jugoslavije. No njihovo široko i fleksibilno tumačenje bilo je ono što je zapravo predstavljalo jasan cenzorski instrument.¹²

⁹ Josip Grbelja, *Cenzura u hrvatskom novinstvu (1945.-1990.)*. Zagreb: Naklada Juričić Okel d.o.o., 1998, str. 107.-108.

¹⁰ Ivan Paraščić, „Cenzura u Jugoslaviji od 1945. do 1990. godine“, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007., str. 15.-16.

¹¹ Josip Grbelja, *Cenzura u hrvatskom novinstvu (1945.-1990.)*. Zagreb: Naklada Juričić Okel d.o.o., 1998, str. 92.-94.

¹² Ivan Paraščić, „Cenzura u Jugoslaviji od 1945. do 1990. godine“, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007., str. 16.

Glavno tijelo koje je provodilo cenzuru u Jugoslaviji bio je Agitprop. Agitprop ili Odjeljenje za agitaciju i propagandu bilo je formirano već u Drugom svjetskom ratu, a djelovalo je sa svrhom kontrole i usmjeravanja cijelog intelektualnog stvaralaštva u državi osnovno o direktivama CK Komunističke partije Jugoslavije. Potreba za djelovanjem ustanovljena je od strane partijskog vodstva koje je bilo nezadovoljno ideološkim stanjem naroda koji je trebalo što prije usmjeriti u skladu s novom politikom. Tatjana Šarić rastući karakter Agitpropa dočarala je brojkama prema kojima je 1947. godine u Agitpropu u Hrvatskoj djelovalo stotinjak ljudi da bi 1950. taj broj porastao na 600.¹³

Nakon 1948. godine i Rezolucije Informbiroa (o kojoj će biti govora kasnije) partijska politika doživjela je zaokret koji se očitao u odustajanju od prepisivanja i korištenja sovjetskih zakona, privrednih programa i državnog organiziranja.¹⁴ Unatoč tome cenzura se nastavila i u sljedećim godinama i ostala vrlo važan instrument centralne vlasti.

Hrvatske i slovenske novine kao što su „Riječki list“, „Glas Istre“, „Primorske novice“, projugoslavensko glasilo slovenske manjine „Primorski Dnevnik“ i talijanske manjinske novine „La Voce Del Popolo“ u prvim poratnim godinama imale su jednu veliku manu – u većini su iznosile službene poglede i nisu vršile neovisni utjecaj na kulturne procese. Također, stopa pismenosti u tom razdoblju bila je poprilično niska, a lokalni otpor komunističkoj politici raširen. Stoga, moguće da je oblikovanje kulture koje je promovirao tisak bilo u velikoj mjeri ignorirano od strane šire populacije. No to ne znači da tisak nije imao utjecaja na populaciju. Tisak je bez sumnje igrao glavnu ulogu u kreiranju granica onoga što je javno prihvatljivo i nametao strukture razmišljanja i među onima koji nisu podržavali novi režim.¹⁵ Kao što je i navedeno, „Riječki list“ je karakterizirala ista uloga.

1.1. Tisak na Riječkom području do 2. svjetskog rata

U siječnju 1900. godine osnovan je Novi list. Njegov osnivač Frano Supilo je krajem 19. stoljeća obnašao funkciju urednika u afirmiranom dubrovačkom listu „Crvena Hrvatska“,

¹³ Tatjana Šarić „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945.-1952.“, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 42 (2010.), str. 390

¹⁴ Ivan Paraščić, „Cenzura u Jugoslaviji od 1945. do 1990. godine“, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007., str. 19.

¹⁵ Sabina Mihelj, „Yugoslav culture and early Cold War binaries in Yugoslav northwest“ u *Divided Dreamworlds?: The Cultural Cold War in East and West*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012., str. 100.-101.

ali preuzimanje neuglednog i nepoznatog lista „Hrvatska sloga“ sa Sušaka (uz to je važno napomenuti da je imao slične ponude i iz Zagreba) nije bio nerazuman potez. Sušak je bio samo stepenica koja je vodila do glavnog cilja - Rijeke.¹⁶

Rijeka je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bila najveći pomorsko-industrijski i lučko-trgovački emporij istočnog dijela Habsburške monarhije. Prema riječima Petra Strčića Rijeka je po Supilovoj ocjeni bila toliko značajna da je smatrao da upravo tamo može promijeniti sudbinu cijele Hrvatske. Grad Rijeka je okarakteriziran kao strategijska točka političke djelatnosti koja povezuje Primorsku i Dalmatinsku Hrvatsku, a status „corpus separatum“ omogućio je slobodu tiska kao na niti jednom hrvatskom području.¹⁷

Kao i uvijek, želja za izazovima nije dovoljna da se ostvari naum kao što je pokretanje novina, već je bila potrebna i financijska podrška ovom projektu. Taj je problem riješen 21. studenoga 1899. kada je potpisan petogodišnji ugovor između Frana Supila i predstavnika dioničara „Primorske tiskare“ u Sušaku. Potpisivanjem ovog ugovora stvorili su se uvjeti za preimenovanje „Hrvatske sloge“ i širenje novina sa Sušaka na Rijeku – ovaj cilj je ostvaren 2. ožujka 1900. godine.¹⁸

Razne zabrane raspačavanja „Novog lista“ zbog neslaganja vlasti sa politikom koju je promicao Frano Supilo predstavljale su ozbiljan financijski udarac na opstojanje lista, te su natjerale Supila da brzo promijeni ime lista kako bi izbjegao gašenje lista. Tako je od 19. lipnja 1907. godine dotadašnji „Novi list“ počeo izlaziti pod nazivom „Riečki Novi List“.¹⁹

Ubojstvo austro-ugarskog prijestolonasljednika 1914. godine i početak Prvog svjetskog rata natjerali su Frana Supila da emigrira, a sudbina „Riečkog Novog Lista“ ostavljena je na milost i nemilost vladajućoj garnituri. U Beču je bio formiran glavni vrhovni nadzorni ured koji je bio u nadležnosti ratne komande, a civilni i vojni cenzori provodili su kontrolu tiskovina. Supilo je određeno vrijeme rukovodio novinama iz emigracije, ali je zbog kontrolora njegov list mogao objavljivati samo one vijesti bečkih i budimpeštanskih novina koje su bile provjerene. Petar Strčić navodi da je stvarni kraj „Riečkog Novog Lista“ došao u

¹⁶ Petar Strčić, „Frano Supilo – političar, urednik, izdavač, vlasnik i osnivač riječkog Novog lista“ u *Novi list*. Rijeka: Adamić, 1999., str. 38.

¹⁷ Isto, str. 38.

¹⁸ Isto, str. 38.-39.

¹⁹ Isto, str. 46.

rujnu 1915. godine kada je odbijena molba ministru obrane u Budimpešti da se urednika lista i upravitelja tiskare oslobodi od vojne obveze.²⁰

Odlazak Supila i slom njegovih novina stvorio je prema riječima Miroslava Bajzek veliku prazninu u riječko-sušačkom i hrvatskom novinarstvu. No, još u toku rata, na sušačkoj strani su se javile ideje o obnovi ili zamjeni Supilovog „(Riečkog) Novog lista“.²¹

U razdoblju od 1916. do 1941. godine u Sušaku je izlazilo 27 hrvatskih listova i 8 časopisa, s različitim nakladama i trajanjima – od jednog dana do nekoliko godina. Neki od listova koji su izlazili u ovom razdoblju bili su: „Glas pomoraca“ (1922.), „Narodni list“ (1923. i 1932.), „Primorski glasnik“ (1926.), „Naša sloga“ (1928.-1932.), „Primorje“ (1938.-1941.), „Mornar“ (1929.-1939.) i dr.²²

Još jedan list vrijedan spomena, koji je Miroslav Bajzek okarakterizirao kao najbolje sušačko glasilo u profesionalnom, novinarskom smislu, bile su „Primorske novine“. Ovaj je list u uredništvu Kazimira Vidasa i Franje Pavešića izlazio od 1935. do 1941. godine i bio je drugi list koji je pod tim nazivom izlazio na Sušaku (prvi je izlazio od 1916.-1922.).²³

Što se tiče talijanskih listova, u razdoblju od 1919. do 1945. u Rijeci je povremeno i u kraćim vremenskim razdobljima izlazilo desetak raznih tjednih i mjesečnih listova fašističkog usmjerenja za koje Miroslav Bajzek navodi da su uglavnom bili namijenjeni omladini, vojnicima ili članovima fašističke stranke. No, okosnica talijanskog fašističkog tiska i novinarstva Rijeke u tom razdoblju bio je dnevnik „La Vedetta d'Italia“ (1919.-1945.) koji je u Drugom svjetskom ratu imao ulogu političko-propagandnog oruđa fašističke Italije u borbi protiv narodnooslobodilačkog i antifašističkog pokreta.²⁴

U okviru završnih borbi za Rijeku i Sušak, 1. svibnja 1945. godine iz tiska na Sušaku izlazi „Primorski vjesnik“, list koji je protekle tri godine bio tiskan u ilegalnim partizanskim tiskarama. No, već drugi broj ovih novina izlazi iz tiskare u Rijeci gdje je započelo i tiskanje lista „La Voce del Popolo“. Nesuglasice i međunarodna zbivanja oko buduće državne granice

²⁰ Isto, 51.-52.

²¹ Miroslav Bajzek, „Razvoj novinstva u Rijeci od 1915. do 1967. godine“ u *Novi list*. Rijeka: Adamić, 1999., str. 65.

²² Isto, str. 67.

²³ Isto, str. 66.-67.

²⁴ Isto, str. 67.-68.

između Italije i Jugoslavije dovele su do toga da se „Primorski vjesnik“ morao vratiti na Sušak, a „Glas Istre“ koji je nakon oslobođenja Pule i Istre u svibnju 1945. počeo izlaziti u Puli, morao se seliti u Rijeku. Jedino je mjesto tiskanja „La Voce del Popolo“ ostalo nepromijenjeno.²⁵

Redakcije „Primorskog vjesnika“ i „Glasa Istre“ uskladile su dane izlaska listova („Primorski vjesnik“: srijeda, petak, nedjelja; „Glas Istre“: utorak, četvrtak, subota), a zbog sličnosti sadržaja (glavne vijesti, borba za Istru i Rijeku u okviru međunarodnih pregovora, obnova, sport, kultura, zbivanja u Rijeci, Sušaku, Istri, Hrvatskom primorju, itd.) Rijeka je praktički dobila dnevni list sa dva imena.²⁶

1.2. Tisak na Riječkom području nakon 2. svjetskog rata (Riječki list)

Ponovno pokretanje „Novi list“ doživio je 1947. godine. Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje i Oblasni komitet KPH za Istru donijeli su odluku o ukidanju „Primorskog vjesnika“, a sjedište „Glasa Istre“ prebačeno je u Pulu. Također, donesena je odluka o izdavanju i tiskanju dnevnog lista u Rijeci sa početnim datumom 1. ožujka 1947. Odlučeno je da će naziv ovih novina biti „Riječki list“.²⁷

Sadržaj „Riječkog lista“ prema riječima Miroslava Bajzeka bio je u skladu s političkim potrebama vremena. To je značilo da pisanje o obnovi i izgradnji zemlje, te uspjesima u privrednim i drugim poduzećima i ustanovama bilo od prvorazredne važnosti. Osim ovih tema, „Riječki list“ donosio je i aktualne informacije vezane uz sport, obrazovanje, kulturu, vanjsku politiku i međunarodne odnose. Važno je naglasiti da je list od prvog dana izlaženja bio uključen u mrežu državne novinske agencije „Tanjug“ u Beogradu od kuda je primao vijesti vezane za događaje u zemlji i svijetu.²⁸

Vrlo je važno naglasiti da je sadržaj lista od početka izlaženja 1947. godine, pa nadalje, u najvećoj mjeri određivala aktualna partijska politika. Državna politika prilagođavala se regionalnom i lokalnom okviru na osnovu kojih je redakcija usmjeravala novinare svih listova, pa tako i „Riječkog lista“. Iako Miroslav Bajzek navodi da u prvim

²⁵ Isto, str. 71.-72.

²⁶ Isto, str. 73.

²⁷ Isto, str. 74.

²⁸ Isto, str. 79.

godinama izlaženja lista novinarska sloboda nije bila sužavana, isto tako navodi da je bilo pojava grubog uplitanja partijskih organa i pojedinaca u način uređivanja lista i pisanje novinara.²⁹

Sam list je tijekom ožujka 1947. godine tiskan u prosječnoj dnevnoj nakladi od 8 410 primjeraka, ali je taj broj u travnju iste godine pao na 6 910 primjeraka. Unatoč postupnom padu dnevne naklade, s obzirom na poteškoće s kojima je list u prvoj godini bio suočen (nedostatak dopisnika, uhodavanje redakcije i administrativnih službi, nedovoljna pomoć i suradnja Narodne fronte, itd.) prva godina rada okarakterizirana je kao relativno povoljna od strane Vinka Antića u feljtonu povodom 25 godina Novog lista (ožujak 1972.). Rujan 1947. je bio nešto povoljniji s prosjekom od 7 229 primjeraka dnevno, a tendencija rasta bila je prisutna u nadolazećim mjesecima 1947. i 1948. godine s prosjekom od 8 do 10 tisuća primjeraka dnevno – ujedno to je bila i prosječna dnevna naklada Supilovog „Riečkog Novog Lista“ u najuspješnijim godinama.³⁰

Drugu godinu izlaženja novina (1948.) obilježili su tekstovi koji su slični onima koji su činili okosnicu uređivačke politike tijekom 1947. godine. Teme tekstova su bile dobrovoljne radne akcije, borba za visoku produktivnost rada, štednja, ostvarivanje Petogodišnjeg plana, itd.³¹

Što se tiče samog izgleda lista, u ožujku 1948. godine dolazi do male, ali značajne promjene. Tada se po prvi puta ispod glave lista ističe da je list „Glasilo Narodne fronte za Hrvatsko primorje, Istru i Gorski kotar“ (formiranjem Riječke oblasti 1949. godine natpis se mijenja u „Glasilo Narodne fronte za Riječku oblast“)³². Također, prvomajsko izdanje „Riječkog lista“ za 1948. godinu krasila je naslovnica za koju Miroslav Bajzek govori da je doslovna kopija tadašnjih sovjetskih dnevnika (kao što je npr. „Pravda“).³³

Ono što je definitivno obilježilo 1948. godinu bila je rezolucija Informbiroa. Informbiro (Kominform, Informacioni biro, Komunistički informacioni biro) je tijelo koje je osnovano u rujnu 1947. godine i pomoću kojega su komunističke partije trebale razmjenjivati

²⁹ Isto, str. 82.-83.

³⁰ Isto, str. 84.-85.

³¹ Isto, str. 85.

³² Isto, str. 89.

³³ Isto, str. 85.

iskustva u radu, te koordinirati svoju djelatnost na osnovu uzajamne suglasnosti. Osnovna svrha Informbiroa bilo je stvaranje ekonomske i političke povezanosti Istočne i Jugoistočne Europe uz SSSR, ali i kontroliranje komunističkih partija na Zapadu, prvenstveno u Italiji i Francuskoj.³⁴

U cijeloj priči oko Informbiroa naglasak je ipak na odnosu Jugoslavije i SSSR-a. Staljin je općenito bio nezadovoljan ambicijama Jugoslavije koja se željela nametnuti kao hegemon u regiji, ali isto tako i aktivna politika u tzv. tršćanskom pitanju. Još jedan od razloga zbog kojih je Staljin želio disciplinirati Tita bila je mogućnost upletanja Jugoslavije u sukob sa Zapadom, prvenstveno SAD-om, koji bi zbog oružane nadmoći mogao prouzročiti velike probleme SSSR-u. Moskva je imala ideju stvaranja federacije Bugarske, Jugoslavije i Albanije pod svojim uvjetima, ali je kod Tita uvijek nailazila na odbijanje. Odbijanje je u SSSR-u shvaćeno krajnje negativno, što je rezultiralo povlačenjem vojnih i civilnih savjetnika iz Jugoslavije.³⁵

Taj je događaj započeo niz pisanih prepirki, a vrhunac ovih događaja dogodio se 21. lipnja 1948. godine. Na zasjedanju Informbiroa u Bukureštu predstavnici bugarske, rumunjske, mađarske, poljske, sovjetske, čehoslovačke, talijanske i francuske, na inzistiranje sovjetske delegacije, donijeli su Rezoluciju o stanju u Komunističkoj partiji Jugoslaviji, poznatiju kao Rezoluciju Informbiroa. U ovom tekstu sažete su sve dotadašnje kritike i optužbe na račun Jugoslavije, a njezino članstvo u Informbirou je prekinuto. Tito je imao podršku naroda i partijske elite koja je smatrala da je Jugoslavija za razliku od ostalih članica Informbiroa na pravom socijalističkom putu, te nije imao potrebu bojati se javnog sukoba sa Staljinom.³⁶

Rezolucija Informbiroa zakomplicirala je odnose Jugoslavije i SSSR-a do krajnjih granica, pa je samim time ovaj politički događaj ostavio duboke tragove u životu Jugoslavije. Ovaj je događaj potaknuo veću političku aktivnost u zemlji, a utjecaj se osjetio i na ponašanju tiska. U razdoblju nakon Rezolucije zaredale su se dnevne informacije o podršci komunista, građana, radnih kolektiva i organizacija Titu i Centralnom komitetu KPJ u svim novinama, pa tako i u Riječkom listu. Također, vlast je poticala uvjeravanje Staljina i njegovih istomišljenika

³⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 443-448

³⁵ Isto, str. 443-448

³⁶ Isto, str. 443-448

u ispravan, marksistički put Jugoslavije brojnim praktičnim rezultatima provođenja socijalističke politike s vodećom ulogom Komunističke partije Jugoslavije. Baš zato, novine i ostale tiskovine dobile su zadaću da takve teme budu u prvom planu.³⁷

Tijekom 1949. godine ideološke smjernice iz 1948. godine i dalje su aktualne. U prvom planu su tekstovi vezani uz seljačke radne zadruge, natjecanja i kampanje, te postignuti radni rezultati. No ono što je najviše obilježilo te godine u povijesti Riječkog lista (1949. i početak 50-ih godina) bili su problemi sa kadrom, te razni materijalni i financijski problemi. Dubinu krize najbolje opisuje smanjenje formata u 1952. godini i razmišljanje o obustavi izlaženja lista u istoj godini i godini prije. Ime „Riječki list“ doživilo je svoj konačni kraj 16. travnja 1954. godine, kada mijenja ime u „Novi list“ i započinje novo razdoblje u svojem razvoju.³⁸

2. Položaj talijanske nacionalne manjine u Rijeci nakon 2. svjetskog rata

Vanni D'Alessio u uvodu u svoj članak „Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o Istočnoj granici“ na vrlo jednostavan način prikazuje problematiku spornog prostora Sjevernog Jadrana, sjeveroistočnog Jadrana, Austrijskog primorja i Julijske krajine - najučestalijih naziva koji su pripisivani ovom području u historiografiji. Unatoč nastajanju i trajanju nacionalnih granica, te razlikama koje nacionalne kulture nameću u posljednja dva stoljeća, različite vrste jadranskih veza koje su nastajale stoljećima još uvijek su prisutne. No historiografija na ovom području ima mnogo problema oko pronalaska zajedničke vizije. Historiografija koju je Vanni D'Alessio opisao kao stalni proces nastajanja, nije u mogućnosti dostići jednu konačnu istinu koja bi predstavljala službenu i standardiziranu verziju. Ono što je poželjno u ovom procesu stalnog nastajanja, Vanni D'Alessio navodi, je da povjesničari svoja različita isčitavanja ne zasnivaju na nacionalnim kodovima.³⁹

³⁷ Miroslav Bajzek, „Razvoj novinstva u Rijeci od 1915. do 1967. godine“ u *Novi list*. Rijeka: Adamić, 1999., str. 87.-88.

³⁸ Isto, str. 89.-92.

³⁹ Vanni D'Alessio, „Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o Istočnoj granici“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 55.-56.

2.1. Poratne godine u Europi

Problematiku egzodusa potrebno je promatrati kao dio daleko šireg procesa prisilnog premještanja stanovništva koji je karakterizirao Europu u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Mila Orlić na temelju raspoloživih izvora prenosi kako je ovo premještanje zahvatilo oko 15 milijuna ljudi od čega je bilo 12 milijuna Nijemaca, 1,5 milijuna Poljaka, 600 000 Ukrajinaca, 270 000 Talijana, 150 000 bugarskih Turaka, 120 000 Mađara, 73 000 Slovaka i 22 000 Albanaca. Ovakva je politika prisilnog preseljenja imala podršku Saveznika koji su se borili protiv Hitlera, a njegovim porazom preuzeli su na sebe zadatak reorganizacije poslijeratne Europe. Iz priloženih brojeva uviđa se kako je njemačko stanovništvo podnijelo najveću žrtvu, što posebno ne iznenađuje ako uzmemo u obzir primjenu načela kolektivne odgovornosti za započeti i izgubljeni rat. Područja na kojima se najviše odvijalo prisilno iseljavanje njemačkog stanovništva bile su regije koje su bile pripojene nizu zemalja, od SSSR-a, Poljske, Čehoslovačke i ostalih država jugoistočne Europe. Osim Nijemaca, žrtve ove politike bili su svi koji su označeni kao kolaboratori (npr. Mađari, Slovaci, Ukrajinci), ali i stanovnici područja za koja se smatralo da ih treba učiniti etnički homogenima (npr. Poljaci).⁴⁰

Jugoslavenski slučaj ipak je nešto različitiji što se tiče postupanja prema nacionalnim manjinama. Nijemci su prošli kroz najradikalniji tretman koji se manifestirao kroz isključenje čitave njemačke zajednice iz zemlje, ali takva sudbina primjerice nije zadesila Talijane. Razlog takve situacije Mila Orlić vidi u činjenici da je u Istri bilo mnogo partizanskih boraca talijanske nacionalnosti koji su se borili protiv zajedničkog njemačkog neprijatelja i na talijansko stanovništvo se nije gledalo, barem ne službeno, kao na nacionalnog neprijatelja. Ono što uočava na temelju dostupnih dokumenata je tendencija za micanjem „neprijatelja naroda“, odnosno svih onih koji su se na brojne načine suprostavljali uspostavi jugoslavenske socijalističke vlasti, aneksiji teritorija i samoj Komunističkoj partiji. Borba protiv „neprijatelja naroda“ nije bila specifična za pojedine prostore Jugoslavije, već se odvijala na svim razinama i na cjelokupnom teritoriju novonastale jugoslavenske federacije, a političku

⁴⁰ Mila Orlić, „Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 19.-20.

strategiju Mila Orlić svrstava u karakterističnu za sve sisteme narodnih demokracija koje su se uspostavljale u srednjoistočnoj Europi u tim godinama.⁴¹

U većini slučajeva egzodusi i preseljenja bila su rezultat izmjene nacionalnih granica (što je bio slučaj sa jugoslavensko-talijanskom granicom), obnove starih granica ili konačne potvrde granice. Saveznici su bili u međusobnom dogovoru prema kojemu je etnička homogenost u graničnim područjima bila preduvjet međunarodnoj stabilnosti u centralnoj i jugoistočnoj Europi. Od tog trenutka, etnički miješano stanovništvo koje je ostalo u naslijeđe srednjoistočnim državama u većini slučajeva postalo je stvar prošlosti, a najveća ironija je što se sve to trebalo odvijati u komunističkim režimima koji su se ponosili internacionalizmom.⁴²

2.2. Veliki egzodus

Osim dijela hrvatskog stanovništva, poratne godine obilježilo je iseljavanje poglavito talijanskog stanovništva Rijeke. Ovo razdoblje iseljavanja koje je osim Rijeke bilo prisutno i u Istri poznato je pod nazivom Veliki ili Dugi egzodus, a trajanje se smješta u vremenski period od 1945. do 1947. godine (ovom razdoblju prethodio je tzv. crni egzodus koji je započeo dva mjeseca prije kapitulacije Italije i rezultat je straha od odmazde). Razlozi za iseljavanje stanovništva bili su brojni, a Darko Dukovski navodi kako su dijelom poticani i uzrokovani problemima kao što su neriješeni državnopravni status Rijeke i Istre, diplomatska borba za njihovo sjedinjenje, te još uvijek neriješeni nacionalni problemi društveno-političkog poretka.⁴³

Osim navedenih problema koji se odnose na šire područje, različite mjere i diskriminatorna politika lokalnih vlasti poticala je nacionalne tenzije unatoč činjenici da su te tenzije ocijenjene kao štetne od strane najviših organa vlasti Rijeke i Istre. Napeta međunarodna situacija i problematična priroda lokalnih odnosa, ali i nasilna politika Kraljevine Italije prema hrvatskom stanovništvu u razdoblju od 1918. do 1943. godine (iako

⁴¹ Isto, str. 20.-21.

⁴² Marina Cattaruzza, „Last stop expulsion – The minority question and forced migration in East-Central Europe: 1918-49“, *Nations and Nationalism* 16(1) (2010.): str. 109.

⁴³ Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*. Zagreb: Leykam international d.o.o, 2010., str. 132-133.

teritorijalno nije posjedovala cijelo područje od 1918. godine) rezultirali su posljedicama među koje svakako možemo svrstati i Veliki egzodus.⁴⁴

U talijanskoj historiografiji vrlo često se kao glavni uzrok iseljavanja Talijana iz Istre nakon Drugog svjetskog rata navodi pojava tzv. „fojbi“, odnosno bacanje pogubljenih ili živih ljudi u jame. S druge strane, jedna struja talijanskih povjesničara opovrgava masovnost ovih postupaka u razdoblju neposredno nakon njegovog kraja – prema njima veliki broj ljudi je doživio tu sudbinu u doba od kapitulacije Italije 1943. godine, pa do 1945. godine, tako da to nije imalo bitniji utjecaj na egzodus u Italiju ili u druge zemlje.⁴⁵

Nova vlast donijela je i novi sustav na područja pripojena Jugoslaviji. Iako se službeno priznavalo pravo na sve vjeroispovijesti, protucrkvena nastrojenost nove vlasti opravdano je brinula mnoge katoličke vjernike hoće li i dalje biti u mogućnosti obavljati vjerske obrede i hoće li ih to dovesti do ponižavanja i zapostavljanja. Također, usprkos formalnom priznavanju naroda i narodnih manjina, nova je vlast vršila ideološki pritisak nad stanovnicima pod krinkom komunističkog internacionalizma.⁴⁶

Prema Darku Dukovskom priroda Velikog egzodusa može se utvrditi i socijalnim sastavom većine izbjeglica, prema čemu zaključuje da su seobu stanovništva jednim dijelom potaknuli i gospodarski motivi. U izvorima iz talijanske historiografije koje koristi Darko Dukovski popis od 150 tisuća izbjeglica čini gotovo 46% seljaka, radnika i ribara. Pod gospodarskim motivima egzodusa prvenstveno se misli na ekonomske i društvene mjere koje su za cilj imale stvaranje novog društvenog poretka i koje su u jednom trenutku postale usmjerene protiv talijanskih poduzetnika i posjednika, tj. poprimile su nacionalnu dimenziju.⁴⁷

Unatoč prisutnosti brojnih statistika i informacija istraživanje egzodusa je do današnjeg dana ostalo vrlo složeno što zbog nesklada u kvantifikaciji, što zbog nepostojanja

⁴⁴ Isto, str. 132-133.

⁴⁵ Darko Darovec, *Pregled istarske povijesti*, Pula: C.A.S.H., 1997., str. 91-92.

⁴⁶ Isto, str. 91-92.

⁴⁷ Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*. Zagreb: Leykam international d.o.o, 2010., str. 133.-134.

znanstvene verifikacije istraživanja. Baš zbog toga moguće je ponuditi samo približne procjene vezane uz ovaj socijalni i povijesni problem.⁴⁸

Darko Dukovski spominje nekolicinu procjena koje znatno variraju u brojevima. Tako primjerice neke starije hrvatske procjene spominju 150 000 iseljenih ljudi s područja Istre i Rijeke, od kojih je oko polovice hrvatskog podrijetla. S druge strane govori se i o brojcima od 160 000 iseljenih osoba iz Istre od 1945. godine do kraja šezdesetih godina. Ostale procjene spominju još i veći broj ljudi: od 186-188 tisuća ljudi, pa se sve do novijih talijanskih i hrvatskih istraživanja koja barataju s brojkama od oko 200 000 iseljenih s područja Istre i Rijeke u vremenskom periodu od 1945. do 1956. godine.⁴⁹

Što se tiče drugih autora, procjena Vladimira Žerjavića o broju iseljenih autohtonih Talijana i Hrvata iza Drugog svjetskog rata iznosi 142 000 osobe. On također navodi da je prilikom izračunavanja egodusa Talijana nakon Drugog svjetskog rata nužno utvrditi broj doseljenih Talijana između dva svjetska rata jer se samo tako može doći do podataka o stvarnom iseljavanju autohtonog stanovništva Istre, ali i gradova kao što su Rijeka i Zadar. On navodi da i sama naseljavanja pod prisilom fašističkog režima ne spadaju u kategoriju normalnog doseljavanja čime potkrepljuje upotrebu ove formule izračuna.⁵⁰

Primjer Kopra najbolje ilustrira razmjere preseljenja stanovništva koje je zahvatilo Talijane širom Istre i Rijeke. Omjer stanovništva iz 1910., 1945., 1956. i 1971. godine prikazuje dramatični pad u broju stanovnika talijanske nacionalnosti koja je bila dominantna etnička grupa u gradu i isto tako drastičan porast slovenskog i hrvatskog stanovništva. Jens-Eberhard Jahn u svojem članku navodi kako je Koper 1910. i 1945. godine naseljavalo oko 87% Talijana, dok su ostatak činili Slovenci, Hrvati, i ostali narodi. Već u 1956. godini imamo drastičnu promjenu u omjeru etničkog sastava grada Kopra, gdje broj talijanskog stanovništva sa 87% (1945.) pada na 8% (1956.), a broj slovenskog stanovništva raste sa 12% (1945.) na 81% (1956.).⁵¹ Aneksijom novog teritorija Talijani sa tih područja dobili su status

⁴⁸ Isto, str. 134.-135.

⁴⁹ Darko Dukovski, „Dva egzodusa: hrvatski (1919.-1941.) i talijanski (1943.-1955.)“, *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 15 (2008): str. 147.

⁵⁰ Vladimir Žerjavić, „Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.“, *Društvena istraživanja* 4-5 (1993): str. 647.

⁵¹ Jens-Eberhard Jahn, „The political, ethnic and linguistic borders of the Upper Adriatic after the dissolution of Yugoslavia“, *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 35 (1999.): str. 75.

nacionalne manjine, a vrlo brzo egzodus je talijansku nacionalnu manjinu uistinu učinio brojačno manjom.

2.3. Osvrta stranih tiskovina na situaciju u Jugoslaviji prema Riječkom listu

Direktnih osvrta na život nacionalnih manjina u Rijeci osim u lokalnim novinama možemo pronaći i u stranim tiskovinama. Saznanja o ovoj praksi nekih stranih novina prenosi upravo Riječki list, a jedan od osvrta na ovu temu djelo je novinara bugarskog lista „Rabotnichesko Delo“. Tako se prilikom posjete Rijeci osim nekim drugim pitanjima pozabavio i položajem Talijana u ovome gradu. Glavni urednik lista „Rabotnichesko Delo“, M. Georgijev, spominje kako Talijani u gradu Rijeci uživaju punu slobodu, te da aktivno sudjeluju u narodnoj vlasti, imaju tiskovine na svom jeziku isto kao gimnazije, tehničke i druge škole. Osim povoljnog položaja u gradu Rijeci, talijansko stanovništvo u čitavoj Jugoslaviji ima normalan život koji je daleko od neke podređenosti. Štoviše, talijanska nacionalna manjina se osjeća kao sastavni dio zajednice slobodnih jugoslavenskih naroda i pomaže u izgradnji socijalizma na tim prostorima.⁵² „Rabotnichesko Delo“ osnovano je 1927. godine kao tjednik Bugarske Radničke Partije. Iako su službeno zabranjene nakon državnog udara u Bugarskoj 1934. godine njihovo izdavanje nije prestalo. Spajanje s glavnim glasilom Bugarske Komunističke Partije „Rabotnički Vestnik“ 1938. godine list još više piše o vladajućoj buržoaziji, propagira ideje komunizma i protivi se Bugarskom sudjelovanju u Drugom svjetskom ratu na strani Sila osovinu. Nakon državnog udara 1944. godine, „Rabotnichesko Delo“ podignuto je na razinu glavnog partijskog propagandnog oruđa.⁵³

Kako nam prenosi Riječki list, talijanska nacionalna manjina u Jugoslaviji je bila tema i u brojnim talijanskim novinama. Napuljski list „La Voce“ prenijeo je osvrt talijanskog književnika Francesca Jovinea na različite sfere života talijanske manjine u Jugoslaviji. Prema njegovim riječima, Jugoslaviju krase smisao za novi život koji je nastao tijekom borbe u Drugom svjetskom ratu, kao i impresivni stvaralački polet naroda Jugoslavije koji se očituje u brojnim gradilištima, tvornicama, rudnicima, itd. Život i rad talijanska nacionalne manjine opisan je kao i više nego zadovoljavajući. Primjerice, talijanski učitelji u talijanskim školama uživali su slobodu rada, a talijanska nacionalna manjina u Istri primala je i određena sredstva.

⁵² „Bugarski list o Rijeci i položaju Talijana u Jugoslaviji“, *Riječki list*, Rijeka, 3. travnja 1948., str. 1

⁵³ „Rabotnichesko Delo“, dostupan na adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Rabotnichesko_Delo (pogledano 23. srpnja 2016.)

Iz sfere koja je interesantna jednom književniku, navodi se kako nešto više od 60 000 Talijana osim dnevnih novina ima pristup političkim, književnim i pedagoškim mjesečnim časopisima, a omogućen im je i pristup kazalištima, kinematografima i veoma velikom broju knjižnica. Općenito, talijanska manjina uživala je ista prava kao i ostale narodnosti unutar Jugoslavije, te je sačuvala svoja nacionalna obilježja.⁵⁴ Pouzdanost novina u davanju nekih objektivnih pogleda vrlo često spektakularno propadne. Iako se gotovo uvijek mogu pronaći pozitivne strane različitih slučajeva, rijetko kada postoji samo jedna strana priče. Suradnja između komunističkih partija bila je vrlo važna za održavanje ideja komunizma i njegovih tekovina, pogotovo u vrlo teškom poslijeratnom razdoblju, što se i vidi i iz priloženih primjera.

2.4. Talijanska unija za Istru i Rijeku

Jedna od najvažnijih institucija zaduženih za poboljšanje položaja talijanske nacionalne manjine u Rijeci i Istri bila je Talijanska unija za Istru i Rijeku. Nastanak prve organizacije talijanske manjine u Istri i Rijeci rezultat je složenog povijesnog, društvenog i političkog trenutka. Djelovanje jugoslavenskog komunističkog rukovodstva bilo je usmjereno na pridobivanje političkog pristanka barem jednog dijela talijanskih antifašista za planove o pripojenju Istre, Rijeke i velikog dijela Julijske krajine Jugoslaviji. Kao rezultat takvog razmišljanja, javila se potreba za utemeljenjem organizacije koja će podupirati ove planove i predstavljati talijansku sastavnicu partizanskog pokreta. Završetkom rata i radikalnom promjenom etničke ravnoteže, ta je organizacija trebala postati glasnikom talijanske manjine na pripojenim područjima.⁵⁵

Pod dirigentskom palicom Komunističke partije Hrvatske i s izloženim ciljevima, Agitprop⁵⁶ je pokrenuo pripreme za osnivanje Talijanske unije za Istru i Rijeku. U Čamparovici kod Labina 10. i 11. srpnja 1944. godine sazvana je sjednica prvoga privremenog Odbora, a tom je prigodom odaslan i proglas svim Talijanima da se pridruže borbi NOB-a i pruže podršku jugoslavenskim zahtjevima za ta područja. Protivljenje pripajanju tih teritorija

⁵⁴ „Vodja delegacije talijanskih kulturnih radnika o novom životu u Jugoslaviji“, *Riječki list*, Rijeka, 11. travnja 1948., str. 1

⁵⁵ Ivetic, Egidio. *Istra kroz vrijeme: Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*. Rovinj: Centar za povijesna istraživanja u Rovinju, 2009., str. 653.

⁵⁶ ured za agitaciju i propagandu

Jugoslaviji nailazilo na osude jugoslavenskog vrha koji je provodio čistke i među antifašistima koji su dijelili suprotno mišljenje.⁵⁷

Završetkom Drugog svjetskog rata Talijanska unija za Istru i Rijeku je osim promicanja jugoslavenskih zahtjeva trebala i organizirati društveni i kulturni život talijanske nacionalne manjine. Prva Konferencija o kulturi Talijanske unije za Istru i Rijeku održala se u Rijeci u siječnju 1946. godine i na njoj su doneseni prijedlozi o osnivanju talijanskih kulturnih društava (*circolo*), čitaonica, knjižnica i kulturno-umjetničkih društava s ciljem obnavljanja života zajednice.⁵⁸

Godišnje konferencije imale su različita mjesto održavanja, pa se tako 31. svibnja 1948. godine konferencija održala u Puli. Ovaj je sastanak okupio neke od vodećih ljudi regije i predstavnike talijanske nacionalne manjine. Prema Riječkom listu, konferencijom su dominirali govori predsjednika Talijanske unije za Istru i Rijeku, Giusta Massarotta, i tajnika Unije Erosa Sequia.⁵⁹

Giusto Massarotto je započeo svoju političku karijeru 1937. godine kao sekretar komunističke mladeži svojega rodnog mjesta, Rovinja. Dolaskom rata, postaje jedan od glavnih organizatora talijanskih partizana Istre. Završetkom rata nastavlja sa političkom aktivnošću i osim obnašanja funkcije predsjednika Talijanske unije za Istru i Rijeku, djeluje i u Centralnom komitetu Komunističke partije Hrvatske, te u saveznom parlamentu Jugoslavije.⁶⁰

Eros Sequi je nakon završenog studija na Scuola Normale Superiore di Pisa radio kao lektor, a potom kao i profesor, na katedri za talijanski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Također, obnašao je i funkciju ravnatelja Talijanskog instituta za kulturu. Godine 1943. pristupio je partizanskom pokretu, a od 1944. godine obavljao je različite političke i kulturne djelatnosti, ponajviše osnivajući i uređujući partizanske listove na talijanskom jeziku kao što su: „Libertà“, „Lottare“, „Il nostro giornale“ i „La Voce del Popolo“.

⁵⁷ Ivetic, Egidio. *Istra kroz vrijeme: Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*. Rovinj: Centar za povijesna istraživanja u Rovinju, 2009., str. 653.

⁵⁸ Isto, str. 654.

⁵⁹ „Talijanska manjina posjeduje u Jugoslaviji punu nacionalnu slobodu i sve mogućnosti kulturnog razvitka“, *Riječki list*, Rijeka, 1. lipnja 1948., str. 1

⁶⁰ „Donne e uomini della resistenza: Giusto Massarotto“, <http://www.anpi.it/donne-e-uomini/2162/giusto-massarotto> (pogledano 27. srpnja 2016.)

Tajnikom Talijanske unije za Istru i Rijeku postaje u ožujku 1945. godine, a zaslužan je i za osnivanje književnih i kulturnih časopisa *Orizzonti*, *Arte e cultura* i *La Battana*.⁶¹

Na spomenutoj konferenciji u Puli (svibanj 1948.) Giusto Massarotto fokusirao se na povijesne temelje tadašnjeg dobrog položaja talijanske manjine pozivajući se na „bratsku ruku“ koju su pružila „hrvatska braća“ i njihovu zajedničku „oslobodilačku borbu“, te Ustav FNRJ i Ustav NR Hrvatske koji je ozakonio prava manjina i ravnopravnost sa drugim narodima. Također, Riječki list prenosi i njegovo uvjerenje u ispravnost Petogodišnjeg plana i blagodati koje on donosi, govoreći prvenstveno o nizu uspjeha koje donosi planska privreda. Njegov govor žestoko osuđuje imperijalizam (pogotovo američki) i poziva sve sunarodnjake u Jugoslaviji na borbu za ideale koje promiče Jugoslavija.

S druge strane tajnik Talijanske unije Eros Sequi bavio se radom Unije, tj. njezinim uspjesima i nedostacima. Ono što Riječki list spominje o nedostacima je sama činjenica da oni postoje, ali iz dostupnog izvora se ne može zaključiti o čemu se točno radi. Ono što Sequi naglašava je želja talijanske nacionalne manjine da se bori za ostvarenje socijalizma i ideološko uzdizanje talijanskog naroda u Jugoslaviji, ali i dosadašnji doprinos Talijana Istre i Rijeke u izgradnji domovine i učvršćivanju narodne vlasti.⁶² Ono što se može zaključiti je da je postojala želja za dokazivanjem svoje privrženosti jugoslavenskoj ideologiji i trenutnoj vlasti korištenjem povijesnih podataka, ali i podupiranjem zahtjeva jugoslavenskog vrha.

Početak nove godine bio je tradicionalno vezan uz održavanje skupštine izvršnog odbora Talijanske unije za Istru i Rijeku. Plan rada za 1950. godinu otkrio nam je postojanje zadatka otvaranja tri nova talijanska kluba⁶³, nove čitaonice⁶⁴, te uvođenje obveze za svakog člana Izvršnog odbora Unije koja se očituje u posjeti klubove kulture ili čitaonice minimalno šest puta u toku godine. Nadalje, kao cilj je bilo određeno organiziranje više izložbi pripadnika talijanske nacionalne manjine – izložba o sudjelovanju Talijana u socijalističkoj izgradnji, izložba knjige i tiska, kulturno-prosvjetne i kulturno-umjetničke djelatnosti, te izložba karikatura. Također, u Rijeci se namjeravala otvoriti talijanska knjižara sa malom čitaonicom, dok se Talijanska unija obvezala preuzeti zadatak vezan uz izdavanje prijevoda

⁶¹ „Sequi, Eros“, <http://istrapedia.hr/hrv/889/sequi-eros/istra-a-z/> (pogledano 27. srpnja 2016.)

⁶² „Talijanska manjina posjeduje u Jugoslaviji punu nacionalnu slobodu i sve mogućnosti kulturnog razvitka“, *Riječki list*, Rijeka, 1. lipnja 1948., str. 1

⁶³ Bale, Galižana, Šišan

⁶⁴ Lovran, Višnjan, Vižinada, Motovun, Cres, Lošinj i dr.

najznačajnijih djela partijskih i državnih rukovodioca na talijanski jezik. Osim navedenih planova i zadataka, novost je predstavljao i Tjedan talijanske štampe koji je za cilj imao popularizaciju talijanskoga tiska i pozivanje talijanske nacionalne manjine na veću suradnju. Jedna od novosti je bilo i novo mjesto održavanje godišnje smotre talijanske kulture. Umjesto u Rovinju, Rijeka postaje domaćin ovog događaja, jer kako Riječki list, Rovinj nije posjedovao uvjete za njezino održavanje. Osim obveza oko osnivanja klubova i čitaonica 1950. godinu obilježilo je i sabiranje narodnih talijanskih pjesama sa ciljem njihove objave.⁶⁵

Aktivnosti i planovi za 1950. pokazali su da talijanska nacionalna manjina ni te godine neće mirovati. Štoviše, proširivanje njihove djelatnosti imalo je za cilj uključivanje većeg broj pripadnika talijanske nacionalne manjine. Ono što je mogući pokazatelj neuspjeha njihova rada je slaba posjećenost klubova kulture i čitaonica. Iako direktno nema govora o tome kroz dostupne članke Riječko lista, naredba koja je upućena članovima Izvršnog odbora Unije o posjeti klubova kulture ili čitaonica barem šest puta u toku godine indirektno sugerira negativan trend koji vlada u Rijeci.

Glavna tema sastanka Talijanske unije sa početka ožujka 1950., uz školstvo, bio je i položaj slovenske nacionalne manjine, točnije njihovog maltretiranja od strane talijanskih vlasti i policije u Italiji. Ovaj je slučaj zaokupljao dosta stranica u tadašnjem Riječkom listu i o njemu će biti govora nešto kasnije. Jedna od prisutnih osoba na sastanku, Erio Franchi, dotaknuo se te situacije i iznio prijedlog o slanju protestnog pisma predsjedniku Ministarskog vijeća Republike Italije Alcidu De Gasperiju - prijedlog o slanju protestnog pisma prihvaćen je jednoglasno.⁶⁶ Ovaj primjer jednoglasnog prihvaćanja protestnog pisma pokazuje stav vodstva talijanske nacionalne manjine za Istru i Rijeku, a on je u svakom slučaju pro-jugoslavenski.

Peta godišnja skupština Talijanske unije za Istru i Rijeku održana je u prosincu 1950. godine i ovoga puta svi koji su prisustvovali skupštini bili su zakinuti za govor Giusta Massarotta koji je bio na službenom putu u Beogradu. Njegovu ulogu tom je prilikom preuzeo tajnik Unije Eros Sequi. Prema Riječkom listu, prije njegovog govora Stojanka Aralica se u ime Oblasnog komiteta Partije obratila okupljenim ljudima naglasivši da talijanska

⁶⁵ „Veliki zadaci Talijanske unije u 1950.“, *Riječki list*, Rijeka, 19. siječnja 1950., str. 3

⁶⁶ „Pripadnici talijanske manjine Istre i Rijeke protestiraju protiv progona Slovenaca u Italiji“, *Riječki list*, Rijeka, 2. ožujka 1950., str. 3

nacionalna manjina uistinu svakim danom sve više doprinosi izgradnji socijalizma. Također, spomenuto je da Talijanska unija u svemu ima potpunu podršku i pomoć Partije, te da se ne treba libiti tražiti tu istu pomoć ako ona ne bude dovoljna.⁶⁷

Govor Erosa Sequia naglašavao je ravnopravnost talijanske nacionalne manjine u Jugoslaviji potkrijepivši ovu tvrdnju porastom broja udarnika, racionalizatora i sl. Osim izricanja pomalo otrcanih fraza vezanih uz ravnopravnost talijanske nacionalne manjine, saznaje se ponešto i o aktivnostima talijanske manjine. Između četvrte i pete skupštine postoji rast broja klubova kulture (porast sa trinaest na devetnaest klubova), ali ovi klubovi⁶⁸ nisu bili efikasni što se tiče rješavanja problema školstva - unatoč činjenici da bi svaki klub trebao imati aktivnu komisiju za školstvo. Također, prema Riječkom listu, Eros Sequi ogradio je Uniju, te republičku, oblasnu i lokalnu vlast od ove situacije tvrdnjom da je 90 nastavnika polazilo tečaj marksizma-lenjinizma.⁶⁹

Osim porasta broja klubova govorilo se i o otvorenju talijanskog odjeljenja u Industrijskoj školi Rijeka i internat za talijanske srednjoškolce u Rijeci, Labinu i Poreču. Srednje i stručne škole, prema Riječkom listu, polazila su 604 učenika, a bio je i vidljiv porast sa 21 tiskane knjige u 64 000 primjeraka u 1949. godini na 41 knjigu u 109 000 primjeraka u 1950. godini. Nadalje, uvedeno je i otvaranje četveromjesečnog kursa za novinare pri redakciji „La voce del popolo“ zbog problema nedostatka novinarskog kadra u tisku i talijanskom odijeljenju Riječke radiostanice, a listovi „Vie giovanili“ i „Il pioniere“ su povećali broj mladih suradnika. Jedna od novosti je bilo i pokretanje revije „Done“ i literarnog časopisa „Orizonti“ koji zamijenio dotadašnji časopis „Arte e lavoro“. U ovom se razdoblju održalo i šest⁷⁰ kotarskih smotri na kojima je sudjelovalo 70 društava, a nezapaženo nije ni prošao uspjeh Talijanske drame kazališta u Rijeci.⁷¹ Kao i uvijek, godišnje skupštine Talijanske unije za Istru i Rijeku bogate su statističkim podacima i usporedbama sa proteklim godinama.

⁶⁷ „Talijanske mase potpuno su shvatile značenje izgradnje socijalizma u Jugoslaviji“, *Riječki list*, Rijeka, 12. prosinca 1950., str. 1

⁶⁸ Nije jasno precizirano radi li se o svim klubovima ili samo o novootvorenim, ali na temelju teksta pretpostavljam da se radi o svim klubovima.

⁶⁹ „Talijanske mase potpuno su shvatile značenje izgradnje socijalizma u Jugoslaviji“, *Riječki list*, Rijeka, 12. prosinca 1950., str. 1

⁷⁰ Rijeka, Pula, Vodnjan, Rovinj, Poreč, Lošinj

⁷¹ „Talijanske mase potpuno su shvatile značenje izgradnje socijalizma u Jugoslaviji“, *Riječki list*, Rijeka, 12. prosinca 1950., str. 1

Nastavak priče i zaključaka sa sastanka Izvršnog odbora Talijanske unije za Istru i Rijeku saznajemo u siječnju 1951. godine. Osim otvaranje klubova kulture, izleta na koji je išlo trideset najboljih radnika Talijana, kulturno-umjetničku smotru koja ima mjesto održavanja u Puli, te lokalne smotre u Rijeci o ostalim mjestima⁷² područja koje je pod ingerencijom Talijanske unije za Istru i Rijeku, vrlo važno bilo je i formiranja posebne komisije koja će imati zadatak da na terenu prikuplja povijesni materijal koji se odnosi na sudjelovanje talijanske nacionalne manjine u Narodnooslobodilačkoj borbi. Prema Riječkom listu, sav prikupljeni materijal iskoristiti će se za otvaranje muzeja posvećenom ovoj temi u gradu Rijeci. Potvrda pomoći oko nedostatka kadrova talijanske manjine donijelo je Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske osnivanjem studija za dramsku umjetnost kao dio riječkog Narodnog kazališta. Nadalje, spominju se i posjeti predstavnika Talijanske unije klubovima kulture po Hrvatskoj i Sloveniji, te organizacija nekolicine kulturnih manifestacija.⁷³ Otvaranje muzeja NOB-e samo je jedna od najava i nagovještaja promjena koje se direktno odnose na talijansku nacionalnu manjinu. Također, ponovno se susreće dio posvećen Talijanskoj dramu i problemu o kojemu je već bilo govora u članku⁷⁴ iz srpnja 1950. godine, ali ni dalje se ne može utvrditi kada će se točno taj problem riješiti.

Prema Gloriji Nemec uloga Unije Talijana za vrijeme krize i postrezolucijskih čistki bila je uz pomoć intezivne medijske propagande podupirati i potkrijepiti uspjehe socijalističkog razvoja. Također, za cilj je imala i naglašavanje prednosti ostanka u zemlji koji su bili odgovor na konstantni odljev Talijana iz područja pod jugoslavenskom upravom. Osim navedenih uloga i zadataka, Gloria Nemec dnevnom redu Talijanske unije pripisuje i stigmatiziranje ostataka fašizma, strastvenog šovinizma, te korumpirane i nezdrave opsjednutosti kapitalističkim imperijem koji je prema jugoslavenskoj vlasti poticala upravo talijanska vlast. Unatoč tim aktivnostima, početkom 1951. godine napuštanje zemlje se nastavilo, a među emigrantima se nalazio veliki broj komunista, bivših boraca, te čelnika Unije i Talijanskog centra za kulturu koji su osjetili krizu Informbiroa.⁷⁵ Talijansku uniju Gloria Nemec okarakterizirala je kao najvažnije talijansko predstavništvo. Kriza povezana sa Informbiroom i

⁷² Opatija, Labin, Vodnjan, Lošinj, Poreč, Pazin, Pula, Rovinj, Zadar

⁷³ „Talijanska unija otvara muzej NOB-e“, *Riječki list*, Rijeka, 17. siječnja 1951., str. 2

⁷⁴ Vidi: „Talijanska drama Riječkog kazališta izvršava važan zadatak kulturnog uzdizanja Talijana Istre i Rijeke“, *Riječki list*, Rijeka, 23. srpnja 1950., str. 3

⁷⁵ Gloria Nemec, „Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike optacija“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 225.

iseljavanjem učinila ju je metom žestokih destruktivnih kritika usmjerenih na intelektualce koje su bivali zamijenjeni na svojoj dužnosti lojalnim pristašama partije.⁷⁶ Tako je primjerice Eros Sequi obnašao funkciju tajnika Unije do 1952. godine kada je smijenjen zbog zauzimanja za veću autonomiju talijanske nacionalne manjine.⁷⁷

2.5. Talijanski klub kulture

Jedna od najvažnijih djelatnosti nacionalnih manjina kojom se održavala veza sa matičnom zemljom, ali i predstavljali i održavali vlastiti običaji, bio je kulturni rad. Što se tiče talijanske nacionalne manjine, veliku ulogu u Rijeci po tom pitanju imao je Talijanski klub kulture. Osim što je poticao mnogo veću aktivnost na kulturnom uzdizanju Talijana Rijeke, sastajao se i sa namjerom utvrđivanja situacije u kulturi talijanske nacionalne manjine za prethodnu godinu. Tako su se propusti nastali u kulturnom radu u prošloj godini pokušavali ispraviti u budućnosti.

Podaci koje pronalazimo u Riječkom listu iz 1947. godine govore nam kako su kulturni život talijanske nacionalne manjine obilježili razni neuspjesi, među kojima je najznačajniji nedovoljno posvećivanje pažnje kulturnom razvitku širokih masa talijanske manjine u gradu Rijeci koji je bio direktna posljedica odvijanja čitave kulturne aktivnosti u prostorijama Talijanskog kluba kulture. Ovo je također imalo za posljedicu nemogućnost proširivanja na sva poduzeća, škole i ulice u kojima rade i žive pripadnici talijanske nacionalne manjine, a to je ujedno i glavni razlog male zainteresiranosti široke mase talijanskih radnika za predavanja i tečajeve.⁷⁸

Položaj talijanske nacionalne manjine i njihova uloga u društvenom životu Jugoslavije najočitije se manifestirala kroz kulturno-prosvjetni rad. Osim riječkog kluba koji je zaslužan za postojanje kulturno-umjetničkog društva „Vladimir Gortan“ koje je osnovalo dramsku, zborsku i baletnu sekciju, kulturnom radu doprinosili su i ostali klubovi kulture od kojih su gotovo svi iz Istre (Rovinj, Vodnjan, Pula, Poreč, Labin, Pazin, Plomin, Raša, Opatija i Lovran),

⁷⁶ Isto, str. 226

⁷⁷ „Sequi, Eros“, <http://istrapedia.hr/hrv/889/sequi-eros/istra-a-z/> (pogledano 27. srpnja 2016.)

⁷⁸ „Talijanski klub kulture razvit će ove godine mnogo veću aktivnost na kulturnom uzdizanju Talijana Rijeke“, *Riječki list*, Rijeka, 12. svibnja 1948., str. 2

s tim da se još može spomenuti klub u Zadru i klub u Lošinju koji je otvoren krajem 1948. godine.⁷⁹

Neuspjeh u izvršavanju glavne zadaće u 1947. godini rezultirao je u promjenama koje su se očitale u odabiru novog izvršnog odbora, vijeća⁸⁰, reorganiziranjem rada kluba i novim planom rada za 1948. godinu. Prema Riječkom listu, novi plan rada trebao je aktivirati 20.000⁸¹ Talijana Rijeke, organizirati predavanja u tvornicama, školama, prostorijama kluba i Centralnog narodnog sveučilišta⁸², uličnim centrima, otvaranje dva tečaja hrvatskog jezika za one koji uopće ne znaju i za one koji znaju osnove, itd. Unatoč velikom neuspjehu u 1947. godini, djelatnost Talijanskog kluba kulture ipak je uspjela postaviti temelje za novi početak, tako da je plan predavanja u prošlom mjesecu bio premašen, a tečajevi talijanskog jezika su se u samo šest mjeseci pokazali kao vrlo uspješni.⁸³

Talijanski klub kulture Rijeka osim uobičajenih aktivnosti očuvanja kulture talijanske nacionalne manjine bio je poprište i godišnjih skupština. Tako se druga godišnja skupština 1949. godine održala u prostorijama Talijanskog kluba kulture (*Circolo italiano di cultura*).⁸⁴ *Circolo italiano di cultura* svoje je sjedište pronašao u palači Modello, smještenoj između današnje Ulice Ivana Zajca i korijena Korza, točnije u Uljarskoj ulici. Rušenjem Adamićeva kazališta na tom mjestu oslobodio se prostor za ovu monumentalnu građevinu čiji je projekt izveo *Wiener atelier Fellner-Hellmer*.⁸⁵ Sama zgrada sagrađena je 1885. godine kao palača Riječke banke i štedionice, a izgled zgrade obilježava kombinacija bogatih ukrasnih elemenata preuzetih iz visoke renesanse i kasnog baroka, dok Auditorijem Talijanskog kluba kulture u svečanoj dvorani dominira raskošna štukatura.⁸⁶

Druga godišnja skupština u 1949. godini prema izvješću Riječkog lista donijela je zaključak prema kojemu su postavljeni zadaci uglavnom ispunjeni. Osim što je protekla 1948.

⁷⁹ M. Gardašanić, „Učestvovanje talijanske manjine u životu zajednice naroda Jugoslavije“, *Riječki list*, Rijeka, 1. siječnja 1949., str. 3

⁸⁰ u Vijeće su ušli „radnici iz poduzeća i ustanova, članovi Fronte iz rajona i ulica i nastavnici talijanskih škola“

⁸¹ broj koji se spominje u članku Riječkog lista pod nazivom „Talijanski klub kulture razvit će ove godine mnogo veću aktivnost na kulturnom uzdizanju Talijana Rijeke“

⁸² <http://web.ffos.hr/BKT/BibliografskiNizPoPredmetu.php?ključ=42> (pogledano 19. svibnja 2016.) navodi kako je prostorija Centralnog narodnog sveučilišta bila Narodna čitaonica

⁸³ „Talijanski klub kulture razvit će ove godine mnogo veću aktivnost na kulturnom uzdizanju Talijana Rijeke“, *Riječki list*, Rijeka, 12. svibnja 1948., str. 2

⁸⁴ „Talijanska manjina u Jugoslaviji treba da i na kulturnom području bude aktivan faktor socijalističke izgradnje“, *Riječki list*, Rijeka, 8. veljače 1949., str. 1

⁸⁵ Radmila Matejčić, *Kako čitati grad – Rijeka jučer, danas*. Rijeka: Naklada Kvarner, 2013., str. 305

⁸⁶ „Što posjetiti? – Palača Modello“, <http://www.rijeka.hr/stoposjetiti> (pogledano 28. srpnja 2016. godine)

godina bila značajna po 32 koncerta, obilježilo ju je i osnivanje RKUD *Fratellanza* s pjevačkom i dramskom sekcijom, te zasebnim orkestrom. Dosta se napravilo i po pitanju dostupnosti literature, pa Riječki list spominje da je knjižnica društva povećana sa preko 1 000 svezaka, što je dovelo do ukupne brojke od 7 197 knjiga, a broj posjeta bio je 5 307 (između 50 i 60% su činili radnici). Osim središnje knjižnice talijanskoj nacionalnoj manjini na raspolaganju je bilo i 12 pokretnih knjižnica s ukupno 600 svezaka. Iako Riječki list govori o postojanju interesa za predavanja u organizaciji Talijanskog kluba kulture Rijeka, 46 raznih predavanja bilo je vrlo slabo posjećeno. Unatoč nekim pozitivnim pomacima, skupština je zahtjevala mnogo veću kulturno-umjetničku angažiranost pripadnika talijanske nacionalne manjine smatrajući je ključnim faktorom napretka.⁸⁷

Siječanj 1951. godine mjesec je održavanja skupštine talijanskih klubova kulture, a i vrijeme kada moguće promjene u njihovom radu, ali i neke statističke podatke vezane za prošle godine izlaze na vidjelo.

Prema Riječkom listu, smotra kulturno-umjetničkih društava u 1950. godini ostvarila je značajni kvantitativni napredak u odnosu na 1949. godinu, pa je tako 1950. godine nastupilo 43 grupe i 1330 izvođača više nego prethodne godine. Jedan od noviteta koji donosi nova 1951. godina je samostalnost koju će klubovi dobiti, jer kako navodi Riječki list, pokazali su se sposobnima rješavati svoje probleme (iako se ne navodi koji su to problemi u pitanju). Osim rješavanja problema, sami će se pobrinuti za povećanje broja članova i poboljšanje kulturno-umjetničkog, prosvjetnog i odgojno-političkog rada na području svojega djelovanja. Prema Riječkom listu, jedan od najvažnijih zadataka koji su skupštine trebale riješiti bio je upravo problem političko-odgojnog rada na talijanskoj nacionalnoj manjini, jer je to sfera djelovanja koja je nedovoljno razvijena. Razlog se svodi na to da je trebalo postaviti temelje „političkom preodgajanju pripadnika talijanske nacionalne manjine u Istri i Rijeci, produbljivati socijalistički patriotizam i povećati polet u izgradnji socijalizma“. Osim pohvala i izmjena i kritike na rad pojedinih društava (među kojima je i ono iz Rijeke) bile su vrlo glasne. Razlog takve situacije je nedovoljan rad na omasovljenju društva novim članovima i povećanju kvalitete, iako se u Riječkom listu navodi da su za to postojali uvjeti.⁸⁸

⁸⁷ „Talijanska manjina u Jugoslaviji treba da i na kulturnom području bude aktivan faktor socijalističke izgradnje“, *Riječki list*, Rijeka, 8. veljače 1949., str. 1

⁸⁸ Erio Franki, „Pred skupštine talijanskih klubova kulture“, *Riječki list*, Rijeka, 19. siječnja 1951., str. 3

Osim knjižnica, Riječki list spominje i domove kulture koji također tvore listu najboljih, odnosno najaktivnijih na području Rijeke. Među njima su mnogi poznati klubovi čije su se knjižnice našle na listi najboljih, pa tako opet imamo Gradski dom kulture, 3. rajona, Trsat, Zamet, Orehovica, Draga, Kostrena i naravno Circolo italiano di cultura. Kulturno-umjetnička društva, ali i 23 samostalne grupe sa gotovo 2 400 aktivnih članova također su bila predmet analize. Među njima se ponovno ističu talijanske grupe „Fratellanza“ i „Poscani“⁸⁹, ali i jedno slovensko kulturno društvo – „Bazovica“.⁹⁰

2.6. Pripadnice talijanske nacionalne manjine u Rijeci

Pobjedom antifašizma i partizanskog pokreta u čitavoj SFRJ označen je početak značajnih društvenih, političkih i ekonomskih promjena. Promjene su se uveliko ticale i žena koje su veliki doprinos dale kao učesnice Narodnooslobodilačke borbe (NOB), a ravnopravnost žena je svakako bila i dio komunističke ideologije. Svoje unapređenje u društvu tražile su putem organizacija kao što je Anifašistički front žena (AFŽ) – masovna i isključivo ženska organizacija koja je bila svojevrsna škola u kojoj su žene naučile kako se aktivirati u javnom i političkom životu.⁹¹

Chiara Bonfiglioli navodi kako je kraj rata u Jugoslaviji ostavio oko 100 000 djece bez jednog ili oba roditelja i upravo je briga o siročadi postala jedan od glavnih zadataka žena. Osim brige o siročadi, aktivnost žena se očitovala u prikupljanju hrane i novaca, volonterskom radu u bolnicama, posjeti ranjenicima, organiziranju kantina, otvaranju dječjih vrtića, ljetnih kampova, itd.⁹²

Što se tiče nadilaženja ženske inferiornosti u odnosu na prijašnje režime, Jugoslavenski ustav iz 1946. godine u odredbama posvećenim ravnopravnosti žena oblikovan je po uzoru na Sovjetski ustav iz 1936. godine i prema Chiari Bonfiglioli zauzima radikalniji revolucionarni stav na prijašnje klasne, spolne i nacionalne nejednakosti. Glavna briga

⁸⁹ Klub mladih Giovanni Poscani

⁹⁰ „O narodnom prosvjećivanju u Rijeci“, *Riječki list*, Rijeka, 12. kolovoza 1951., str. 3

⁹¹ Bojana Đokanović, Ivana Dračo, Zlatan Delić, „1945–1990. Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije“, u: *Zabilježene, Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, dostupan na adresi: <http://www.6yka.com/novost/75915/zene-u-socijalizmu-od-ubrzane-emancipacije-do-ubrzane-repatrijarhalizacije> (pogledano 26. srpnja 2016.)

⁹² Chiara Bonfiglioli, „Revolutionary Networks: Women's Political and Social Activism in Cold War Italy and Yugoslavia (1945-1957)“, doktorska disertacija, Universiteit Utrecht, 2012., str. 96.-97.

jugoslavenskih zakonodavaca bilo je rješavanje teritorijalnih i religijskih razlika, a pogotovo različiti obiteljski zakoni koji su bili na snazi u raznim djelovima stare Jugoslavije (1918.-1941.). Stoga su novi zakonodavci nastojali ujediniti obiteljske zakone i poništiti diskriminirajuće odredbe, pogotovo diskriminatorni odnos prema ženama po pitanju ekonomskih prava, nasljeđa, skrbništva i rođenja „nezakonite“ djece. Problem obiteljskog zakona bio je usko povezan i s problemom jednakosti između različitih nacionalnosti i regija koje su tvorile novu federaciju.⁹³

U vrlo teškom poslijeratnom razdoblju, društvo i država imali su zadaću brzo i efikasno se oporaviti od ratnih razaranja. Po ugledu na sovjetsko iskustvo i praksu, jugoslavenski je režim prvim petogodišnjim planom definirao razvoj teške industrije kao osnovu svakog privrednog razvitka i napretka. Slijedom događaja, veća industrijalizacija države povećala je potrebu za radnom snagom. Tijekom 1948. i 1949. godine, tvornice i rudnici iz svih dijelova zemlje slali su obavijesti o nedostatku radne snage, a vlasti su posebno inzistirale na uključivanju žena u industriju, smatrajući domaćice i seljanke najvećim rezervama radne snage.⁹⁴

Što se tiče žena u Rijeci i Jugoslaviji u poslijeratnim novinskim izvorima, može se naići na popriličnu količinu članaka, ali se isto ne može reći za temu žena pripadnica nacionalnih manjina. Postoje izvori koji spominju talijanske radnice u tvornici „Aleksandar Ranković“⁹⁵. Prema Riječkom listu, većina zaposlenih žena u toj tvornici je upravo bila talijanske narodnosti, a njihova stečena sposobnost rada bila je različita - mali broj sa stručnim sposobnostima, dok su ostatak činile polukvalificirane radnice. Specifikacija posla u spomenutoj tvornici svodila se na rad na automatskim tokarskim strojevima, posao zavarivača i rad u ljevaonici tvornice.⁹⁶ Relativno veliki broj žena talijanske nacionalne manjine dokazivao je svoju sposobnost u poprilično respektabilnom poduzeću neovisno o svojoj nacionalnoj pripadnosti, ali nedostatak sličnih primjera smanjuje lakoću određivanja

⁹³ Isto, str. 101.

⁹⁴ Bojana Đokanović, Ivana Dračo, Zlatan Delić, "1945–1990. Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije", u: *Zabilježene, Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, dostupan na adresi: <http://www.6yka.com/novost/75915/zene-u-socijalizmu-od-ubrzane-emancipacije-do-ubrzane-repatrijarhalizacije> (pogledano 26. srpnja 2016.)

⁹⁵ Torpedo je nosio ovo ime od 1947. do 1953. godine

⁹⁶ „U tvornici Aleksandar Ranković ističe se svojim stručnim radom više radnica talijanske narodnosti“, *Riječki list*, Rijeka, 22. svibnja 1948., str. 1

stvarnog položaja i angažiranosti žena pripadnica nacionalnih manjina u industrijskom oporavku grada Rijeke.

Iako je ženski aktivizam u poraću zaista impresivan, Chiara Bonfiglioli tvrdi da ograničena marksistička formulacija nije vidjela individualna prava žena i njihovu emancipaciju kao cilj sam po sebi - jednaka prava žena u Jugoslaviji su viđena kao neizbježni rezultat socijalne revolucije.⁹⁷

2.7. Talijanska nacionalna manjina i školstvo u Rijeci

Ako uzmemo u obzir broj talijanskih škola neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, vidjeti ćemo da je u Rijeci došlo do velikog pada. Rijeka je u tom razdoblju brojala devet talijanskih osnovnih škola (Manin, Cambieri, Salosiani, Benedittino, Gelsi, San Nicolo, Borgomarina, Cosala, Drenova) koje je pohađalo oko 2 300 učenika i 250 nastavnika. Osipanje i nastavnika i učenika zbog odlazaka preko granice bilo je vrlo veliko, što je i predviđeno od strane školskih vlasti u Rijeci. Prema njihovim izračunima, od 3 655 učenika osnovnih škola na talijanskom jeziku koliko ih je bilo upisano u školskoj godini 1944/45 u sljedećoj godini biti će upisano samo 2 000 dječaka i djevojčica. Ovi izračuni, iako možda nisu bili previše precizni, potvrdili su da je trend osipanja talijanskih učenika i profesora bio stvaran problem. Doduše, prebjezi nisu bili jedini uzrok ovog negativnog trenda, već je i odnos prema školstvu uvelike pridonio tadašnjoj situaciji.⁹⁸

Andrea Roknić Bežanić u svojoj doktorskoj disertaciji navodi kako je prvu poslijeratnu školsku godinu (dva radna mjeseca do srpnja 1945. godine u kojima se obradio kratak, izmijenjen i prilagođen nastavni program) u osnovnim i srednjim školama pohađalo ukupno 3 714 učenika. Od toga broja broj svih učenika talijanskih osnovnih škola u Rijeci bio je 2 299. Slijedeću školsku godinu (1945./46.) talijanske škole pohađalo 4 926 učenika u osam osnovnih i devet srednjih škola. No to nije bio konačan broj učenika pošto je prema Spisku

⁹⁷ Chiara Bonfiglioli, „Revolutionary Networks: Women's Political and Social Activism in Cold War Italy and Yugoslavia (1945-1957)“, doktorska disertacija, Universiteit Utrecht, 2012., str. 111.

⁹⁸ Goran Moravček, *Rijeka – Između mita i povijesti*. Rijeka: Adamić, 2006., str. 185

stanja školstva Rijeke u školskoj godini 1945./46. do sredine veljače broj učenika u talijanskim škola porastao na 6 045.⁹⁹

Što se tiče srednjih talijanskih škola Andrea Roknić Bežanić navodi da je u njima bilo znatno manje učenika. Broj učenika krajem 1945. i početkom 1946. godine iznosio je 1 920, dok je zaposleno bilo 150 nastavnika (46 stalnih i 104 suplenta). Škole koje su djelovale u Rijeci početkom 1946. bile su: Scuola Media Inferiore Pacinotti, Ginnasio liceo Classico "Dante Alighieri", Liceo scientifico "Antonio Grossich", Istituto Tecnico Commerciale "Leonardo da Vinci", Istituto Magistrale "Egisto Rossi", Istituto Tecnico Nautico "Cristoforo Colombo", Scuola Avviamento Commerciale "Emma Brentari", Scuola Tecnica Commerciale, Scuola Avviamento Industriale "Gabriele D'Annunzio", Scuola tecnica industriale te dvije privatne talijanske srednje škole Scuola media inferiore mm. rr. Benedettine i Istituto Magistrale "Sedes Sapientiae".¹⁰⁰

Podaci dostupni na stranici Srednje talijanske škole Rijeka (*Scuola media superiore italiana Fiume*) govore nam kako je u rujnu 1946. godine došlo do spajanja klasičnog i znanstvenog *licea* (Talijanska gimnazija) lociranih u ulici Ciotta i da su stvoreni paralelni razredi s pet godina obrazovanja. Ovo je spajanje omogućilo rješavanje problema kadrova i škola je bolje opremljena znanstvenim laboratorijima i kabinetima. Talijanska gimnazija u Rijeci zadržala je gotovo cijelo desetljeće stari ustroj i programe s uključenim latinskim jezikom u svim razredima, a crtanjem u znanstvenom usmjerenju. Pula i Rovinj su imali talijanske škole koje su bile isključivo gimnazije, dok je Rijeka imala mrežu srednjih i osnovnih škola. Osim objedinjene Talijanske gimnazije postojala je i Talijanska učiteljska škola, Škola za učenike u privredi (industrijska), razred na talijanskom jeziku u Pomorskoj školi, Tehničko-trgovačkoj i kratko vrijeme u Srednjoj tehničkoj školi.¹⁰¹

Prve i druge poslijeratne školske godine nastavničko osoblje je predstavljalo problem zbog svoje prekobrojnosti. Andrea Roknić Bežanić navodi kako je prema izvješću referenta za talijanske osnovne škole plan bio zaposliti oko 100 nastavnika od ukupno 2 531. Pri ovom

⁹⁹ Andrea Roknić Bežanić, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 234.-236.

¹⁰⁰ Isto, str. 236.

¹⁰¹ „Il liceo di Fiume dal dopoguerra ad oggi“, u: *Srednja talijanska škola Rijeka - Scuola media superiore italiana Fiume*, dostupan na adresi: <http://ss-talijanska-ri.skole.hr/scuola/storia/storia3> (pogledano 22. kolovoza 2016.)

izračunu nova vlast nije isključila da će dio nastavnika napustiti ove krajeve, otići u mirovinu, ali i dobiti otkaz (zbog premještaja ili neopravdanog odsustva).¹⁰²

U početku prekobrojno talijansko nastavničko osoblje u godinama koje su slijedile postalo je osnovni problem školstva riječkih Talijana (posebice srednjih talijanskih škola). Razlog tome bio je veliki broj riječkih intelektualaca talijanske narodnosti, učitelja i nastavnika koji su mahom napuštali ove krajeve i odlazili u Italiju. Andrea Roknić Bežanić navodi kako se je ovaj problem djelomično riješio već u siječnju 1946. godine popunjavanjem mjesta studentskom omladinom – tada je u Rijeci bilo ukupno 156 profesora u talijanskim školama. Vrlo brzo jedan od prvih zadataka narodne vlasti, školovanje ideološki usmjerenog nastavnčkog kadra, početi će se realizirati školovanjem na Učiteljskoj školi u Rijeci, ali i na višim pedagoškim školama i fakultetima u Zagrebu. Također, nadolazeći period obilježiti će i sve veće izdavanje udžbenika za talijanske škole.¹⁰³

Osim u okviru klubova kulture talijanskoj nacionalnoj manjini u osigurano je i stručno obrazovanje – s time da su prema Riječkom listu 1949. godine samo u Rijeci postojale osnovne škole (četiri „sedmoljetke“), klasični i znanstveni licej, te učiteljski institut (osim tih škola postoje i posebna odijeljenja na Pomorskoj, Ekonomskoj i Brodarskoj višoj školi). U svim ovim školama, prema Riječkom listu, nalazilo se oko tri tisuće talijanske djece i mladih, dok 49 osnovnih i 22 srednje škole su na cijelom području Istre i Rijeke brojale 8,875 učenika i 310 nastavnika.¹⁰⁴

Neuspjeh oko posjećenosti klubova kulture i čitaonica u 1950. godini je upitan, ali nezadovoljstvo jednom drugom sferom života bilo je očito. Prošireni Izvršni odbor Talijanske unije za Istru i Rijeku, odnosno profesor dr. Pietro Marras, u svojem je referatu s početka ožujka 1950. godine direktno adresirao probleme u školstvu. Kao najveći problem u školstvu talijanske nacionalne manjine naveo je pomanjkanje učitelja, političko i stručno uzdizanje učitelja i nastavnika, te pomanjkanje školskih knjiga i političkih i kulturnih izdanja. Problem nastavnčkog kadra nije predstavljen kao iznenadna i isključivo trenutna pojava, već je to problem koji se zapravo nikada nije niti uspio riješiti. Kao moguće rješenje postojala je veća

¹⁰² Andrea Roknić Bežanić, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 236.-237.

¹⁰³ Isto, str. 237.-238.

¹⁰⁴ M. Gardašanić, „Učestvovanje talijanske manjine u životu zajednice naroda Jugoslavije“, *Riječki list*, Rijeka, 1. siječnja 1949., str. 3

suradnja svih kulturnih radnika. Statistički gledano broj škola, učenika i nastavnika na području Rijeke i Istre, prema referatu Pietra Marrasa bio je sljedeći: 29 osnovnih škola, 12 sedmoljetki¹⁰⁵, tri liceja, jedna učiteljska škola, odjel tehničkog i nautičkog Instituta. Što se tiče polaznika, ukupno je bilo 6000 učenika talijanske nacionalne manjine, dok za obrazovanje polaznika brinulo oko 200 nastavnika koji su prema dr. Marrasu preopterećeni raznim tečajevima i školama za učenike u privredi, što uz malobrojnost dodatno onemogućava normalan rad.¹⁰⁶

Moguća rješenja nekih od ovih problema na prijedlog Pietra Marassa bilo je da se učenici koji uskoro završavaju školovanje u Učiteljskoj školi i u drugim srednjim školama uključe u asistiranje nastavnicima ili da sami preuzmu njihov posao. Nadalje, postoji određeni optimizam kod autora teksta zbog nagovještaja da će u Učiteljskoj školi početkom travnja krenuti tečaj za privremene učitelje i to za sve učenike koji imaju solidno predznanje. Osim tog privremenog rješenja dr. Pietro Marras smatrao je da dio učenika (50 od 450 učenika) iz sedmogodišnjih škola i nižih razreda gimnazija treba preusmjeriti u Učiteljsku školu ne bi li se tako osigurali nastavnici u budućnosti. Uspjeh učenika talijanske nacionalne manjine na području Istre i Rijeke smatrao se zadovoljavajućim s obzirom na poteškoće u nastavi i u nabavi školskih knjiga - govorilo se o poboljšanju od 9 do 15 posto, iako parametri samog poboljšanja nisu poznati. Problem knjiga trebao se riješiti izdavanjem petnaest školskih knjiga za osnovne, sedmogodišnje i srednje škole uz već prije spomenuto otvorenje knjižare na koje se obvezala Talijanska unija. Pomoć učenicima očitovala se u poboljšanju jezika u listovima „Il pioniere“ i „Vie Giovanili“.¹⁰⁷

Ovaj referat predstavlja jedan od prvih slučajeva u Riječkom listu u kojima se susreće direktna optužba i ljutnja zbog neriješenih problema nacionalnih manjina. Iako je prošle skupštine i sastanke Talijanske unije za Istru i Rijeku krasile pozitivne riječi izrečene u vezi tekuće situacije, ovoga puta to nije bio slučaj. Uvijek je bilo govora o mogućim poboljšanjima i mjestu za napredak, ali nikada se nije ovoliko drastično kritiziralo trenutnu situaciju – iako se ovo teško može okarakterizirati kao šokantni napad na narodnu vlast.

¹⁰⁵ tu je uključen i Zadar

¹⁰⁶ „Pripadnici talijanske manjine Istre i Rijeke protestiraju protiv progona Slovenaca u Italiji“, *Riječki list*, Rijeka, 2. ožujka 1950., str. 3

¹⁰⁷ Isto, str. 3

Brojčano stanje u školama u razdoblju od 1947. do 1954. bilo je poražavajuće za talijansku nacionalnu manjinu. Prema podacima koje nam donose Ezio i Luciano Giuricin broj učenika u osnovnim i srednjm školama Rijeke u školskoj godini 1947./48. iznosio je 2 956 učenika (2 121 osnovna škola; 835 srednja škola), dok je broj učenika u školskoj godini 1954./55. pao na 1 412 (1 059 osnovna škola; 353 srednja škola). Pedesete godine obilježiti će i zatvaranje velikog broja talijanskih škola, te dodatno onemogućiti opcije školarcima i studentima talijanske nacionalne manjine.¹⁰⁸

2.8. Mediji, publikacije i knjižnice talijanske nacionalne manjine u Rijeci

Poslijeratna talijanska štampa i talijanska izdavačka djelatnost u Rijeci pokrenula se zaslugom Talijanske Unije za Istru i Rijeku, navodi Andrea Roknić Bežanić. Njihovom inicijativom apočelo je tiskanje raznih izdanja, te publikacija različitog karaktera (političke, djela sovjetskih pisaca, itd.). Tako primjerice izlaze publikacije "Piccola biblioteca politica", "Piccola biblioteca culturale", "Biblioteca sindacale", a sa tiskanjem počinju i školski udžbenici na talijanskome jeziku.¹⁰⁹

Osim po školama, Rijeka se isticala i po drugim stvarima koje su bile od značaja talijanskoj nacionalnoj manjini. Tako je primjerice u Rijeci djelovao dnevnik talijanske manjine „La Voce del Popolo“, a Riječki list navodi i da je radio Rijeka emitirao dvojezični program¹¹⁰ u kojemu su se emisije posebno sastavljale za talijansku manjinu.¹¹¹ Pored novina „La Voce del Popolo“ koje su obavljale zadatak odgajanja i političkog obavještavanja riječkih Talijana od listopada 1944. godine, u Rijeci je počelo izlaziti još nekoliko publikacija na talijanskom jeziku kao što su „30 giorni“ (pregled političkih i kulturnih članaka iz međunarodnog tiska), te časopisi koji se bave pitanjima talijanskog školstva – „Scuola nuova“ (1947.) i „Il Pioniere“ (1948.).¹¹²

¹⁰⁸ Ezio e Luciano Giuricin, *La comunità nazionale italiana*. Svezak (Volume) I: *Storia e istituzioni degli Italiani dell'Istria, Fiume e Dalmazia (1944-2006)*, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno (Rovinj) 2008, str. 509-510.

¹⁰⁹ Andrea Roknić Bežanić, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 119.

¹¹⁰ iz dostupnog izvora se ne može zaključiti da li se radi o svim programima ili samo o nekima

¹¹¹ M. Gardašanić, „Učestvovanje talijanske manjine u životu zajednice naroda Jugoslavije“, *Riječki list*, Rijeka, 1. siječnja 1949., str. 3

¹¹² Andrea Roknić Bežanić, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 120.

Rijeka je zbog svoje veličine i statusa političkog centra među Talijanima u Jugoslaviji omogućila je operu i dramu na talijanskom jeziku (Pula je u to doba bila na putu da dobije stalno kazalište, pa su postojale naznake da će se i istarskim Talijanima unaprijediti kulturni život). Što se tiče knjiga, verzije na talijanskom jeziku nisu bile skuplje od originala zato što je kod izdavanja knjiga i brošura na talijanskom jeziku troškove prijevoda snosio Nakladni zavod Hrvatske. Osim toga, Riječki list navodi da je 1949. godine bilo osigurano milion lira za nabavu „napredne literature“ iz Italije.¹¹³

Vrlo veliku važnost za razvoj kulturno-znanstvenog života u gradu Rijeci imale su i knjižnice od kojih se ističu Naučna biblioteka i Gradska biblioteka. Stara riječka Biblioteca civica bila je smještena u zgradi realne gimnazije (*licea scientifica*), a fond knjiga neposredno po završetku rata prema Andrei Roknić Bežanić iznosio je od 30 000 do 40 000 svezaka. Unatoč njemačkom pokušaju uništavanja knjižnice paljenjem prilikom povlačenja fond biblioteke uspio se sačuvati gotovo u cijelosti, iako je dio knjiga bio oštećen. Interesantno je da je većina sačuvanog fonda znanstvenih, stručnih, beletrističkih knjiga, te novina i časopisa bila upravo na talijanskom jeziku i na ostalim stranim jezicima dok su hrvatska izdanja bila vrlo rijetka.¹¹⁴

Osim Gradske biblioteke u Rijeci je od srpnja 1945. djelovala i biblioteka „Dante Alighieri“ koja je zbog svoje kontroverzne prošlosti (nekadašnje „fašističko društvo“) nakon završetka rata prestala sa radom. Fond knjiga ove biblioteke preuzeo je Prosvjetnit odjel Gradskog NOO-a, a uslijedilo je i odstranjivanje fašističkih knjiga iz fonda.¹¹⁵

Naučna biblioteka bila je osnovana tek 1948. godine iz sačuvanog fonda Gradske biblioteke, a 14. listopada 1948. godine Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske donosi odluku o izdvajanju posudbenog fonda za Gradsku biblioteku u Rijeci. Na ulazak knjiga znanstvenog karaktera čekalo se do početka 1949. godine kada knjižnica počinje dobivati primjerke knjiga tiskanih u NR Hrvatskoj, te postaje ustanova od republičkog značenja.¹¹⁶

¹¹³ M. Gardašanić, „Učestvovanje talijanske manjine u životu zajednice naroda Jugoslavije“, *Riječki list*, Rijeka, 1. siječnja 1949., str. 3

¹¹⁴ Andrea Roknić Bežanić, „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 252.-253.

¹¹⁵ Isto, str. 253.

¹¹⁶ Isto, str. 254.

Prilično velik broj knjižnica u Rijeci, njih 54 koliko ih spominje Riječki list, na prvu ruku čini se kao i više nego zadovoljavajuć, ali prema Riječkom listu neki od aspekata tih knjižnica ipak su daleko od idealnog - tu se prvenstveno mislilo na fond knjiga koji unatoč stalnom povećavanju i dalje ne zadovoljava potražnju čitatelja. Ono što se još ističe je lista najuspješnijih knjižnica, odnosno knjižnica koje su najbolje radile. U prvom redu tu su knjižnica Narodne čitaonice, Gradska knjižnica 3. rajona, Zameta, ulice Marconi, društva Bazovica, Kantrida, Trsat, Podvežica, Draga, Orehovica, te Kostrena, a uz bok ovih najboljih knjižnica našla se i knjižnica Circolo italiano di cultura.¹¹⁷

2.9. Talijanska drama kazališta u Rijeci

Samo dan nakon oslobođenja Rijeke 4. svibnja 1945. godine Gradski Narodni odbor Sušaka zadužio je nekolicinu ljudi iz Primorske kazališne družine da preuzmu kazalište „Verdi“ u svoje ruke. Teško oštećena zgrada teatre u samo nekoliko dana je donekle uređena, te je već 10. svibnja 1945. održana svečana priredba povodom otvaranja kazališta. Svečano otvaranje uvećao je prvi govor dr. Đure Rošića, kojega su službene stranice HNK Ivana pl. Zajca okarakterizirale kao uglednog pokretača kazališnog djelovanja u Sušaku, simfonijski orkestar koji je svirao hrvatsku himnu, omladinski zbor koji je pjevao borbene i rodoljubne pjesme, te članovi Okružne kazališne družine „Nikola Car“ koji su izvodili recitacije.¹¹⁸

Goran Moravček u svojoj knjizi „Rijeka – Između mita i povijesti“ navodi da je svečanim otvaranjem obnovljenog teatra „Verdi“ (Hrvatsko narodno kazališta Ivana pl. Zajca) 10. svibnja 1945. godine dominirala neuvježbanost, nekvalitetan program, te loša sinkronizacija orkestra i zbora u Crvenoj armiji. Osim toga, pet dana kasnije održan je koncert koji je bio isključivo srpski, bez hrvatske himne uoči početka i bez ijedne talijanske riječi – što nije moglo proći nezamjećeno u gradu s tolikim postotkom Talijana. Nova boljševička kultura imala je znatni utjecaj na kulturne manifestacije u Rijeci, a najavljenju revoluciju u kulturi obilježio je ograničeni sadržaj i loše izvedbe.¹¹⁹

¹¹⁷ „O narodnom prosvjeđivanju u Rijeci“, *Riječki list*, Rijeka, 12. kolovoza 1951., str. 3

¹¹⁸ „Kako je stvarano Narodno kazalište“ u: *Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca*, dostupan na adresi: <http://hnk-zajc.hr/o-kazalistu/kako-je-stvarano-narodno-kazaliste/> (pogledano 25. kolovoza 2016.)

¹¹⁹ Goran Moravček, *Rijeka – Između mita i povijesti*. Rijeka: Adamić, 2006., str. 183-184

Sva veća hrvatska središta su tradicionalno imala razvijen kulturni život (osim Zagreba u prvoj polovici 20. st. gradska kazališta su imali Split, Osijek, Varaždin, Karlovac), pa je sukladno tome odlučeno da će se i u Rijeci utemeljiti stalno kazalište. Ova inicijativa realizirana je u djelo 4. siječnja 1946. godine kada je odlukom Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora osnovano Narodno kazalište sa sjedištem u Rijeci s Hrvatskom i Talijanskom dramom, te Operom i baletom. U privremenoj upravi Narodnog kazališta za direktora Talijanske drame postavljen je Tullio Fonda, koji je krajem svibnja 1946. i službeno postao članom prve stalne uprave kazališta na istoj poziciji. Svoju prvu sezonu u Narodnom kazalištu („Teatro del popolo“) Talijanska drama otvorila je 26. studenog 1946. godine premijernom izvedbom komedije Carla Goldonija „Il Burbero benefico“.¹²⁰

Riječki list u jednom od svojih brojeva donosi statističke podatke koji prate razvoj Talijanske drame kroz nekoliko prvih godina djelovanja. Tu se pruža vrlo interesatan pogled na broj predstava i publike od samih početaka Talijanske drame pa do travnja 1950. godine. U početku, tj. u prvoj sezoni, 14 predstava (od toga četiri su bile premijere) gledalo je oko 7 000 ljudi dok je u sezoni 1947./48. broj predstava porastao na 45 (od čega sedam premijera) i njih je gledalo oko 18 200 gledatelja. Sezona 1948./49. bila je nešto slabije što se tiče gledatelja (16 500), ali je zato broj predstava porastao na 48 (od kojih je pet premijera). Od jeseni 1949. godine do sredine travnja 1950. godine broj posjetioca iznosi oko 17 100, dok je broj predstava 32 (četiri premijere). Valja napomenuti da Zagreb nije jedino mjesto gdje je gostovala Talijanska drama, nego je i Riječka oblast imala priliku vidjeti preko 20 predstava koje je pogledala preko 10 000 ljudi.¹²¹

Što se tiče same statistike vidimo kako nakon početnog i prilično naglog rasta posjećenosti dolazi do dosta velikog pada koji znatnije popravlja sliku u sezoni 1949./50. To nam govori da razdoblje svojevrsne krize posjećenosti nije bilo ozbiljno i da Talijanska drama prosperira. Razloge napretka možemo tražiti i u raskidanju veza sa Sovjetski savezom i boljševičkom kulturom koja je prema riječima Gorana Moravčeka imala veliki utjecaj na kvalitetu manifestacija.

¹²⁰ „Kako je stvarano Narodno kazalište“ u: *Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca*, dostupan na adresi: <http://hnk-zajc.hr/o-kazalistu/kako-je-stvarano-narodno-kazaliste/> (pogledano 25. kolovoza 2016.)

¹²¹ „Veliki uspjeh Talijanske drame riječkog kazališta na gostovanju u Zagrebu“, *Riječki list*, Rijeka, 16. travnja 1950., str. 3

Kazališna sezona u Rijeci završavala je u srpnju i to je razoblje bila prilika da se analizira protekla kazališna godina. Tako je i Talijanska drama Riječkog kazališta zaslužila članak u Riječkom listu koji analizira njezin rad. Sezona 1949./1950. smatrala se prijelomnom sezonom Talijanske drame zato što su sami glumci bili dovoljno sazrijeli, pa im glavna aktivnost više nije bio vlastiti profesionalni odgoj, već se sve više i više aktivnost fokusirala na publiku i njihovo kulturno uzdizanje. Pod time se podrazumijevala dosljednost i kompletnost repertoara, što nije bio slučaj u prethodnim sezonama. Iako je napredak Talijanske drame bio vidljiv, još uvijek su postojali nedostaci i prostor za napredak. Ograničeni broj glumaca stvorio je potrebu za proširenje ansambla, a način na koji se to mislilo postići je bio dramski studio. Dramski studio bio je osmišljen kao mjesto gdje će se davati profesionalne poduke mladićima talijanske nacionalne manjine koji su prije svega zainteresirani u takav oblik umjetnosti. Osim dramskog studija, davanjem potrebnih kadrova nastojalo se oživiti dramske grupe Rijeke i Istre. Drugo, odgoj mladih glumaca trebao je biti upotpunjen većom posvećenošću aktivnostima piscima talijanske nacionalne manjine. Prikupljanje njihovih radova održano je raspisivanjem javnog natječaja, a prijavljeni radovi su se analizirali kako bi samo najbolji među njima bili prikazani u profesionalnom kazalištu.¹²²

Prve godine djelovanja obilježili su brojni nastupi koji su nerijetko popunjavali stupce Riječkog lista. Tako primjerice susrećemo najave o gostovanju talijanske drame Narodnog kazališta Rijeka u 78. broju Riječkog lista i izvedbi komedija Carla Goldonija „Rusteghi“ i „Il bugiardo“, te „Le piccole volpi“ američke književnice Lillian Hellman.¹²³ Veliki naslov „Veliki uspjeh Talijanske drame riječkog kazališta na gostovanju u Zagrebu“ jasno daje do znanja o izvrsnosti prikazanih izvedbi i nadovezuje se na priču o zrelosti Talijanske drame u sezoni 1949./50., a dokaz da je aktivnost Talijanske drame riječkog Narodnog kazališta bila u uzlaznoj putanji je 15-dnevna turneja koja je za početni datum imala je 23. siječnja, a obuhvaćala je Istru i Slobodni Teritorij Trsta. Na toj turneji nakon nastupa u Puli, Vodnjanu, Rovinju i Poreču Talijanska drama Narodnog kazališta Rijeka gostovala je i u nekoliko gradova¹²⁴ na području Slobodnog Teritorija Trsta.¹²⁵

¹²² „Talijanska drama Riječkog kazališta izvršava važan zadatak kulturnog uzdizanja Talijana Istre i Rijeke“, *Riječki list*, Rijeka, 23. srpnja 1950., str. 3

¹²³ „Talijanska drama odlazi na gostovanje u Zagreb“, *Riječki list*, Rijeka, 1. travnja 1950., str. 3

¹²⁴ Kopar, Piran, Izola, Buje

¹²⁵ „Gostovanje talijanske drame u Istri i STT-u“, *Riječki list*, Rijeka, 19. siječnja 1951., str. 3

Godine 1953. Narodno kazalište dobilo je naziv po uglednom građaninu Rijeke i skladatelju – Ivanu pl. Zajcu. Ivan Zajc je od 1857. godine na riječkoj opernoj sceni ravnao Verdijevim „Nabuccom“ i postavio niz drugih Verdijevih djela, a svoj trenutak slave doživio je 1860. godine kada je postavio i vlastitu operu „Amelija“.¹²⁶

2.10. Kulturne manifestacije talijanske nacionalne manjine u Riječkom listu (smotre, predstave i ostale aktivnosti)

Kulturne manifestacije prava su prigoda da se prikaže nečije umijeće i vještine, ali i da se predstave određene zajednice umjetnika i kulturnjaka. Smotra talijanskih kulturno-umjetničkih društava s područja Rijeke i Opatije bila je jedan od takvih događaja. Ovaj događaj koji je najavljivan u Riječkom listu održao se u travnju 1949. godine u tadašnjem kazalištu „Partizan“¹²⁷. Smotra talijanskih kulturno-umjetničkih društava okupila je radničko kulturno-umjetničko društvo „Fratellanza“ Talijanskog kluba kulture, Učiteljsku školu, Talijansku gimnaziju, sedmoljetke „Belvedere“ i „Matteotti“, te sedmoljetku i mandolinističku grupu iz Opatije.¹²⁸

Razdoblje pred sam kraj rata 1945. godine bilo je odraz jedne druge kulturne slike Rijeke. Različito poimanje kulture i umjetnosti predstavnika narodne vlasti i građanstva rezultiralo je u brojnim cenzurama. Tako je primjerice u razdoblju od 3. svibnja do 4. srpnja 1945. godine u riječkim kinematografima zabranjeno prikazivanje trideset i sedam filmova uključujući: *Una moglie in pericolo*, *Primo amore*, *Falco del West*, *Eroi senza gloria*, *Ministero della camera nera*, *Il chriomante*, *Passione*, *Esterna Illusione*, itd. Upravo je film *Primo amore* otkazan kako bi se prikazivao film *Lenjin*, a sovjetski filmovi su se sve više i više prikazivali u kinematografima *Fenice*, *Centrale*, *Sala Roma*, *Impero*, *San Giorgio*, *Odeon*.¹²⁹

Kraj ožujka 1950. godine donijeo je ponovnu realizaciju kulturno-umjetničke smotre Talijana grada Rijeke koja se održava u Domu kulture 3. rajona Rijeke. Te godine manifestaciju je organizirao Talijanski klub kulture, a cilj je bio očekivan – prikaz uspjeha na kulturno-umjetničkom polju. Sudjelovanje na ovom događaju donosilo je i moguću nagradu

¹²⁶ „Povijest kazališta“ u: *Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca*, dostupan na adresi: <http://hnk-zajc.hr/o-kazalistu/kako-je-stvarano-narodno-kazaliste/> (pogledano 25. kolovoza 2016.)

¹²⁷ kasnije poznat i pod nazivom Teatro Fenice

¹²⁸ „Smotra talijanskih kulturno-umjetničkih društava s područja Rijeke i Opatije“, *Riječki list*, Rijeka, 23. travnja 1949., str. 2

¹²⁹ Goran Moravček, *Rijeka – Između mita i povijesti*. Rijeka: Adamić, 2006., str. 183-184

u obliku sudjelovanja na Oblasnoj smotri talijanske kulture za one koji se pokazu najboljima. Što se tiče sudionika, listu je prema Riječkom listu predvodilo Radničko kulturno-umjetničko društvo Fratellanza sa svojom dramskom, zbornom i mandolinističkom grupom, a još su sudjelovale grupe Talijanskog kluba kulture iz Opatije, Sedmogodišnje škole u Opatiji, kulturno-umjetnička sekcija iz Lovrana, Učiteljske škole iz Rijeke, grupa riječkih pionira „Garibaldi“, te grupe dvije sedmogodišnje škole. Osim same smotre navednih grupa, Talijanski klub kulture organizirao je izložbu (fotografije, grafikoni, crteži, napisi) u svojim prostorijama, a koja se odnosi na djelatnost talijanske nacionalne manjine u Rijeci, Opatiji i Lovranu.¹³⁰

Kao što je već navedeno prije u tekstu, skupština izvršnog odbora Talijanske unije za Istru i Rijeku koja je održana u siječnju 1950. godine javnosti je prezentirala odluku o premještanju kulturno-umjetničke smotre Talijanske unije iz Rovinja u Rijeku. Ova treća po redu smotra je projekt koji je po prvi puta realiziran u gradu Rijeci, točnije u Narodnom kazalištu, 10. svibnja 1950. godine. Osim po činjenici da je ovo premijera ovoga događaja u novom gradu i da su joj nazočili brojni uglednici¹³¹ sam Riječki list ne donosi gotovo ništa od konkretnih primjera što se tiče razvoja kulturno-umjetničkog života talijanske nacionalne manjine, ali donosi informaciju da je osim pjevanja zbora učenika talijanskih srednjih škola na otvaranju smotre sam kraj ovog događanja bio rezerviran za umjetnički program i nastupe muškog zbora „Fratellanza“, mješoviti zbor „Jedinstvo“, balet Pionirskog kazališta, orkestar riječkog Narodnog kazališta i pojedini članovi opere.¹³² Ovaj nam izvještaj sa smotre ne donosi previše informacija o napretku kulturnog života talijanske nacionalne manjine, a i slijedi određenu analogiju koju karakteriziraju ovakvi događaji. Tu ponajprije mislim na vrstu govora koja se prakticira, tj. na slatkorječivost usmjerenu prema mecenama talijanske kulture – visoko pozicionirani uzvanici uvelike određuju karakter priredbe i popratnog sadržaja. Ovo ne predstavlja ništa novo i nije neki presedan, te ima i jasno definiranu svrhu. To što vidimo je u potpunosti razumljiva potreba za veličanjem ljudi koji omogućuju djelovanje manjinske zajednice direktno ili indirektno.

¹³⁰ „Kulturno-umjetnička smotra Talijana grada Rijeke“, *Riječki list*, Rijeka, 30. ožujka 1950., str. 6

¹³¹ Ante Raos – sekretar Oblasnog komiteta KP Hrvatske; Giusto Massarotto – predsjednik Talijanske unije za Istru i Rijeku; Pietro Klausberger – predsjednik Gradskog narodnog odbora Rijeka; Vlado Juričić – sekretar Gradskog komiteta KP za Rijeku; Vlado Turković – delegat Saveza kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske; delegati talijanskih klubova kulture iz Ljubljane, Sarajeva, Kočevja; itd.

¹³² „Smotra kulturnog uspona talijanske nacionalne manjine“, *Riječki list*, Rijeka, 12. svibnja 1950., str. 3

Kulturna kronika Riječkog lista najavljivala je i opisivala različite vrste kulturnih događanja, a kao što smo do sada i vidjeli, talijanska nacionalna manjina Rijeke bila je poprilično aktivna. Tako se talijanska nacionalna manjina u Rijeci prihvatila organizacije „Tjedna Talijanskog kluba kulture“ koji je započeo krajem kolovoza i trajao do početka rujna 1950. godine. Nizom priredbi nastojalo se prikupiti sredstva koja će se preusmjeriti na troškove popravka prostorija Talijanskog kluba, a sve to zaključilo se velikom zabavom. Također, sam događaj stavljao je naglasak na pokazivanju bratstva i jedinstva između hrvatske i talijanske narodnosti, te njihov suživot u gradu Rijeci.¹³³

Osim početka „Tjedna Talijanskog kluba kulture“, u kolovozu 1950. održalo se i natjecanje između talijanskih klubova kulture povodom budućeg upisivanja Narodnog zajma. Natjecanje je imalo niz pravila, odnosno zadataka, na temelju kojih se određivala uspješnost. Prvi zadatak odnosio se na razvijanje kulturno-umjetničke aktivnosti sa svrhom populariziranja drugog Narodnog zajma putem priredbi, zabava, parola, sastanaka i sl., dok se drugi zadatak odnosio na vođenje evidencije o rezultatima talijanske nacionalne manjine prilikom upisa Narodnog zajma. Kompetitivnost koja se promovirala ovim događajem imala je svrhu jačanja aktivnosti klubova, ali i promoviranje i doprinošenju Narodnom zajmu koji je prema Riječkom listu bio od velike važnosti za ljude i njihovu budućnost.¹³⁴ Ovo je natjecanje vrlo važan prikaz inicijative kojom talijanska nacionalna manjina u Istri i Rijeci doprinosi trenutnim interesima vladajućih.

3. Jugoslavensko-talijanska granica i STT

Područje Trsta i okolice u razdoblju nakon 2. svjetskog rata je bez sumnje bilo među najaktualnijim temama u Jugoslaviji. Unatoč naslovu iz Glasa Istre sa početka 1945. godine koji glasi „Sudbina Istre neće se odlučivati za zelenim stolom“, različiti interesi svih uključenih strana u razdoblju nakon rata vrlo brzo su opovrgnuli prvobitni jugoslavenski optimizam. Britance i Amerikance najviše je brinula opasnost širenja sovjetskog utjecaja koji bi se ostvario postizanjem jugoslavenske dominacije nad područjem Trsta i samim time sporazum

¹³³ „Tjedan Talijanskog kluba kulture“, *Riječki list*, Rijeka, 6. kolovoza 1950., str. 3

¹³⁴ „Takmičenja talijanskih klubova kulture povodom upisa Narodnog zajma“, *Riječki list*, Rijeka, 19. kolovoza 1950., str. 2

postaje nužnost za zapadne sile.¹³⁵ Do dogovora o privremenoj podjeli graničnog područja Jugoslavije i Italije dolazi 9. lipnja 1945. godine u Beogradu uz posredovanje SAD-a i Velike Britanije.¹³⁶ Privremena podjela obuhvaćala je dvije okupacijske zone, zone A i B. Zonu A bila je pod anglo-američkom kontrolom i nju je činio Trst sa uskim pojasom koji ga povezuje sa Italijom, Tržič (Monfalcone), Gorica i Pula sa užom okolicom. S druge strane zona B je bila pod vojnom upravom Jugoslavenske armije i obuhvaćala je ostatak Istre, uključujući i Rijeku. Kao što je navedeno, ovako raspodijeljena vojna uprava trebala je biti samo privremeno rješenje do mirovne konferencije na kojoj bi se konačno razriješilo pitanje jugoslavensko-talijanske granice.¹³⁷

Mirovna konferencija u Parizu trajala je od 29. srpnja do 15. listopada 1946. godine i sastojala se od pregovaranja o nizu detalja mirovnih sporazuma potpisanih kao posljedica Drugog svjetskog rata. O pitanjima spornih područja Trsta i Istre raspravljalo se 28. rujna 1946. godine.¹³⁸ Ministri vanjskih poslova su iznosili različite prijedloge vezane uz ovaj problem. Prijedlog talijanske diplomacije, koja je barem načelno osudila talijanski fašizam i predstavila se kao prijateljska država Jugoslaviji, bio je da se zadrže stare granice uz iznimku Rijeke koja je trebala postati *corpus separatum* i biti kompromisno rješenje.¹³⁹ Najizraženiju podršku ovom prijedlogu pružili su Amerikanci koji su smatrali da cijela zapadna i južna Istra sa Pulom i Pazinom trebaju pripasti Italiji.

S druge strane, sovjetski diplomati predložili su postavljanje jugoslavensko-talijanske granice na Soči, ali je na kraju kao službeni stav Konferencije bio prihvaćen francuski prijedlog koji je predstavljao kompromisno rješenje između sovjetskog i talijanskog prijedloga. Unatoč načelnom usvajanju kompromisnog rješenja, zbog nemogućnosti dogovora Pariška konferencija je bila isključivo konzultativnog karaktera i pregovori su se nastavili.¹⁴⁰

Konačno rješenje pitanja većine teritorija omogućeno je potpisivanjem ugovora o miru između 21 države 10. veljače 1947. godine u Parizu, dok je ugovor stupio na snagu 15.

¹³⁵ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 438

¹³⁶ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*. Zagreb: Školska knjiga d.d., 2006., str. 137.

¹³⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 438

¹³⁸ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*. Zagreb: Školska knjiga d.d., 2006., str. 137.

¹³⁹ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 438.-439.

¹⁴⁰ Isto, 439.-440.

rujna iste godine. Prema ovom ugovoru Jugoslavija je dobila više od 7 000 kvadratnih kilometara novog područja sa 470 000 stanovnika.¹⁴¹

Tako je predratni talijanski teritorij Dalmacije, Kvarnera, Rijeke i većeg dijela Istre postao dio Hrvatske i Jugoslavije, ali još uvijek su postojala područja na koja su pravo polagala i jugoslavenska i talijanska strana. Sporno područje obuhvaćalo je Trst s okolicom, Kopar i druge gradove Slovenskog primorja, te sjeverozapadne dijelove hrvatske Istre (Buje i okolica). Kao i prije, za ova područja doneseno je privremeno rješenje koje je rezultiralo osnivanjem Slobodnog Teritorija Trsta (STT) koji je podijeljen na zonu A i B.¹⁴² I ovoga puta zona A bila je pod savezničkom vojnom upravom, dok je zona B pripala jugoslavenskoj vojnoj upravi.

Već u 20. ožujka 1948. godine, Velika Britanija, SAD i Francuska su se putem tzv. Tripartitne deklaracije jednoglasno izjasnili da Slobodni Teritorij Trsta (STT) treba pripasti Italiji. Jugoslavenska vlada je bila spremna za direktne pregovore, no Italija je odbijala pregovore smatrajući Tripartitnu deklaraciju osnovom svakog ugovora.¹⁴³ Za očekivati je da je vraćanje Trsta Italiji bio je prijedlog zapadnih sila koji se nikako nije sviđao Jugoslaviji.

3.1. Tršćansko pitanje prema Riječkom listu

Riječki list je također pratio razvoj situacije i kao jedan od glavnih argumenata toga prijedloga bili su uvjeti u kojima je živjela talijanska nacionalna manjina u Istri i Julijskoj krajini, tj. konstantno ugnjetavanje koje je trpila. Prenose se i potezi Jugoslavije i njezinih predstavnika koji nisu sjedili prekrštenih ruku već su redovito uzvraćali udarce. Tako se primjerice navodi sazivanje konferencija za novinare u Rimu kojom se željelo pokazati kako talijanske i ostale nacionalne manjine imaju daleko bolji i ravnopravniji položaj u Jugoslaviji. U člancima se može pronaći kolike je razmjere u sadržajima tekstova imala trenutna politička situacija pa je tako saveznička vojna uprava proglašena anglo-američko-francuskim kolonijalnim režim koji je uspostavljen u Trstu i njegovom širem području.¹⁴⁴

¹⁴¹ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*. Zagreb: Školska knjiga d.d., 2006., str. 137.

¹⁴² Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 440.

¹⁴³ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 440.

¹⁴⁴ „Anglo-američka okupaciona vojna uprava uvela je u Trstu kolonijalni režim“, *Riječki list*, Rijeka, 2. travnja 1948., str. 1

Novinarski rat je dostigao visoki stupanj što se tiče međusobnog blaćenja, a svi aspekti te teme mnogo su puta obrađivani u Riječkom listu. O samim razlozima ovakvog medijskog sukoba polemizirali su novinari i autori članka Riječkog lista. Prema njihovim riječima Izvršni odbor Slovensko-talijanske unije u Trstu objavio da se prijedlogom vraćanja Trsta Italiji direktno krši međunarodna obaveza koja proizlazi iz mirovnog ugovora, te da ima provokatorsku i izbornu svrhu. Također, anglo-američka vojna uprava se optužuje za spriječavanje stanovništvo u sudjeluju u javnoj upravi preko izabranih predstavnika, stvaranje atmosfere nesigurnosti, gušenja svake privredne inicijative, dezorganiziranje domaće privrede i samim time vođenje stanovništva u bijedu.¹⁴⁵

Riječki list je vrlo jasan u svojoj namjeri da osudi političke protivnike Jugoslavije vrlo žestokim osudama i propagadnom. Medijska borba svim raspoloživim snagama i totalni novinarski rat teži iznošenju informacija punih neutemeljenih pretpostavki, te prethodni i budući primjeri samo potkrepljuju ovu tvrdnju.

Za potenciranje nestabilnosti među stanovništvom Slobodnog teritorija Trsta osim anglo-američkih snaga Riječki list optužuje i Talijane, odnosno talijansku vlast. Dva kratka izvješća o slučajevima vezanim uz područja oko Gorice primjer su sveobuhvatnosti novinarstva za sve nacionalnosti koje su dio problema zvanog Slobodni teritorij Trsta. Prvi izvještaj donosi priču o blokadi sela Štraudeš kod Gorice gdje su odredi karabinjera i talijanske vojske zabranili stanovnicima da napuste svoje domove. Također, govori se i o izvršenju pretresa kuća koji je prema riječima autora članka za cilj imao pronaći jugoslavenske i slovenske zastave, partizanske uniforme i petokrake zvijezde. Navodi se i da se od stanovništva tražilo da govori talijanski, iako je selo isključivo slovensko, a sve što se zaplijenilo odneseno je iz sela ili uništeno.¹⁴⁶

Drugi članak je zapravo obavijest o protestu Demokratskog fronta Slovenaca koji traži ukidanje zakona o talijanizaciji slovenskih imena i prezimena i ukidanje odluke talijanskih vlasti da u osobnim ispravama stoji naznačena talijanska narodnost.¹⁴⁷ Ova dva primjera vrlo zorno prikazuje kako je nacionalnost sa svojim obilježjima i karakteristikama vrlo bitan faktor

¹⁴⁵ „Trst je jedino mjesto u Evropi gdje poslije rata nisu sprovedeni izbori“, *Riječki list*, Rijeka, 4. travnja 1948., str. 1

¹⁴⁶ „Nasilje talijanskih vojnika i karabinjera nad slovenskim stanovništvom“, *Riječki list*, Rijeka, 4. travnja 1948., str. 1

¹⁴⁷ „Slovinci Gorice traže svoja prava“, *Riječki list*, Rijeka, 4. travnja 1948., str. 1

diferencijacije pripadnika društva spornog teritorija, te da je podržavanje ili ugnjetavanje prava metoda političke borbe za ostvarivanje interesa uključenih država.

S druge strane anti-slavenska ideologija fašističkog perioda imala je utjecaja čak i na tršćanske antifašiste, posebice na članove ogranka organizacije otpora „Comitato di Liberazione Nazionale“ iz Julijske krajine. Tako je Tito i njegova vojska smatrana utjelovljenjem slavenskog imperijalizma koji prijeti tršćanskom identitetu koji je predstavljen kao zapadni, demokratski, civilizirani i talijanski.¹⁴⁸

Alcide De Gasperi, talijanski političar i premijer Italije od 1945. godine do 1953. godine, bio je jedna od glavnih političkih karika poslijeratne Italije. Nakon Prvog svjetskog rata sudjelovao je u stvaranju političke stranke Partito Popolare Italiano (PPI) 1919. godine da bi 1921. godine postao njezin zastupnik u parlamentu. Dvadesete godine prošlog stoljeća u Italiji prošle su u znaku jačanja fašizma na čelu sa Benitom Mussolinijem, te su metode obračuna sa političkim neprijateljima za posljedicu imale zabranu i raspuštanje PPI-a 1926. godine. De Gasperi je sljedeće godine bio i uhićen, ali je uz pomoć Vatikana oslobođen nakon 18 mjeseci provedenih u zatvoru, te mu je tamo ponuđen i azil. Tijekom Drugog svjetskog rata u tajnosti osniva Kršćansku demokratsku partiju koja je nasljednik PPI-a i kroz koju najaktivnije djeluje nakon sloma fašizma i kraja Drugog svjetskog rata. Već sljedeći broj nam donosi nastavak medijske borbe na relaciji Jugoslavija – Alcide De Gasperi. Njegova uloga u Italiji i europskim integracijama opisana je kao „De gasperijeva era“. Ovo razdoblje obilježila je ponovna izgradnja Italije uspostavljanjem republikanskog Ustava, učvršćivanje interne demokracije, te poduzimanje prvih koraka u ekonomskoj rekonstrukciji. Veliku važnost pridao je ulozi Italije na međunarodnoj sceni, pa je tako radio na uspostavljanju Vijeća Europe, uvjeravao talijansku javnost u postajanje dijelom Marshallovog plana, pridruživanje NATO-u i vrlo snažnu suradnju sa SAD-om.¹⁴⁹

Riječki list nije imao baš previše hvale za ovog poklonika američke politike i protivnika komunizma. Razlog tome su i brojni kontroverzni potezi i situacije vezane uz političko vodstvo Italije na čelu sa De Gasperijem i Jugoslaviju. Riječki list prenosi vijest o nečemu što

¹⁴⁸ Glenda Sluga, „Trieste: Ethnicity and the Cold War, 1945-54“, *Journal of Contemporary History* 29 (1994), str. 286.

¹⁴⁹ „Alcide de Gasperi: an inspired mediator for democracy and freedom in Europe“, dostupan na adresi: http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/alcide_de_gasperi_en.pdf (pogledano 12. srpnja 2016.)

je protumačeno kao predizborni manevar koji za cilj ima klevetanje Jugoslavije, a odnosi se na ulazak motornog jedrenjaka natovarenog oružjem u luku Molfete koja se nalazi sjeverno od Barija. Prema riječima nepoznatog dopisnika Tanjuga¹⁵⁰, talijanska vladina agencija ANSA¹⁵¹ objavila je kako je motorni jedrenjak korišten za krijumčarenje oružja između Jugoslavije i „komunističkih agitatora“, te da je došao iz Rijeke. Dopisnik Tanjuga prenijeo je kako je gradonačelnik Molfete samostalno proveo istragu pošto je radnicima bio zabranjen pristup brodu, a vlasti su odbile pružiti gradonačelniku bilo kakva objašnjenja. Njegova istraga pokazala je kako brod nije došao iz Rijeke, već iz Trsta, te da se očito radi o lažiranju. To je primoralo ANSA-u da povuče ovu vijest pod izlikom da se radilo o pogrešci. Također, spominje se da je talijanski list „Unita“ osudio De Gasperijev potez, te za njega optužio fašističke i neofašističke organizacije.¹⁵²

De Gasperijeve politika imala je brojne neprijatelje i u samoj Italiji, ali potpora Zapada je bila ključna u njegovom opstanku na vlasti. Baš zbog toga medijski napadi usmjereni su na aktualnu talijansku vladu na čelu sa De Gasperijem i zapadne sile koje u Jugoslaviji vide suradnika Sovjetskog saveza.

Trst sa okolicom je u ovim godinama bio poprište vrlo burnih političkih i ideoloških sukoba svih zastupljenih strana. U članku Riječkog lista „Trst – leglo fašista“, opisan je događaj u kojemu su glavni akteri skupina ljudi okarakteriziranih kao fašisti. Sama vijest o ubojstvu prenesena je od strane konferencije Jedinštenih sindikata STT-a. Ovaj izgred ispred sjedišta Saveza primorskih partizana i Fronta za nezavisnost Julijske Krajine za svoju posljedicu imao je smrtno stradanje sindikalnog povjerenika i antifašista Boleslava Planinšeka. S druge strane, trščanski „Il Laboratore“, prema riječima Riječkog lista, ovo je vidio kao posljedicu toleriranja fašista od strane okupatora, odnosno zapadnih sila koje su vrlo često oslovljavane ovom riječi.¹⁵³ Protivnici Jugoslavije i jugoslavenske ideologije u Riječkom listu uvijek se etiketiraju kao fašisti ili okupatori. Razlika u korištenju ova dva termina može se pronaći u činjenici da su fašistima u većini slučajeva oslovljavani pobornici trenutne talijanske vlasti i sama talijanska vlast, dok su okupatori u većini slučajeva anglo-

¹⁵⁰ Telegrafiska agencija nove Jugoslavije

¹⁵¹ Agenzia Nazionale Stampa Associata

¹⁵² „Neuspjeli predizborni manevar De Gasperijeve vlade u cilju podlog klevetanja Jugoslavije“, *Riječki list*, Rijeka, 6. travnja 1948., str. 1

¹⁵³ „Ubijstvo poznatog sindikalnog funkcionera u Trstu“, *Riječki list*, Rijeka, 7. travnja 1948., str. 1

amerikanci koji se nalaze na području Slobodnog teritorija Trsta zbog odluke mirovne konferencije. Iako u člancima kao primarnim izvorima nema direktne poveznice između fašista i Talijana, te anglo-amerikanaca i okupatora iščitavanjem se može potvrditi da nacionalnost igra ulogu u odabiru riječi autora tekstova.

Kulminacija događaja oko Slobodnog teritorija Trsta potaknula je novinare Riječkog lista da se pozabave razlozima sukoba i elaboriraju zašto se baš Jugoslavija našla na udaru kritika. Kao jedan od argumenata navodi se put koji je Jugoslavija prolazila i još uvijek prolazi tijekom pisanja članka, a odnosi se na oslobođenje od okupacije i izgradnju socijalizma. Prema njihovim riječima taj je put bio vrlo privlačan Talijanima i prije završetka rata i baš zato talijanski „reakcionari“, kako ih naziva autor članka, svoje napade i medijska ogovaranja usmjeravaju na Titovu Jugoslaviju. Metode napada koje se spominju su razne, ali uglavnom se provode kroz listove od kojih su navedeni „Messagero veneta“, „Il popolo“, „Corriere d'informazione“ i „Italia socialista“. Najprije su to bile razne informacije o uhićivanju agenata OZNA¹⁵⁴-e, dok se kasnije pisalo o krijumčarenju oružja koje je za cilj imali dizanje ustanka s talijanskim komunistima.¹⁵⁵

Ovo je samo nastavak već poznate priče koji sumira stav i sumnje Jugoslavije, tj. njezine vlasti, o neprijateljski nastrojenoj vladi De Gasperija i talijanskih nacionalista. Naravno tu je riječ o samo jednoj strani priče i nekakvu objektivnost vrlo je teško utvrditi i postići. Analizom medija država koje nisu upletene u situaciju s STT-a možda bi se donekle moglo sastaviti potpuniju sliku. Treba imati na umu da su i oni podložni pisanju o događajima s aspekta koji odgovara vlasti u njihovoj državi.

I u 1949. godini razni problemi u Trstu i dalje su bili vrlo aktualni i brojni. Jedan od primjera svjedoči o slučaju brisanja nosioca liste Slovensko-talijanskog fronta s kandidatske liste od strane glavnog biračkog ureda za administrativne izbore u Trstu. Smatralo se da je nosioc liste Franc Štoka maknut sa te iste liste zbog svojeg antifašizma, iako je uvijek bio branitelj interesa slovenskog stanovništva, ali i čitavog stanovništva Trsta.¹⁵⁶ Franc Štoka je slovenski borac i revolucionar koji je 30-ih godina završio u zatvoru zbog svojeg „revolucionarstva“, te je nakon puštanja na slobodu 1943. godine aktivno sudjelovao u

¹⁵⁴ Odjeljenje za zaštitu naroda

¹⁵⁵ „Hajka talijanske reakcije protiv naroda demokratske Jugoslavije“, *Riječki list*, Rijeka, 17. travnja 1948., str. 1

¹⁵⁶ „Nosilac liste Slavensko-talijanskog narodnog fronta izbrisan s kandidatske liste“, *Riječki list*, Rijeka, 17. svibnja 1949., str. 1

narodnooslobodilačkoj borbi na području Trsta. Bio je član Komunističke partije, te je obnašao razne funkcije u okružnim odborima.¹⁵⁷

Pitanje beneških Slovenaca¹⁵⁸ također je bilo vrlo aktualno, a iz Riječkog lista saznajemo o spornom kongresu Demokratskog fronta Slovenaca u Italiji. Naime, spomenuti kongres nagnao je talijanskog senatora da pošalje pismeni upit na adresu ministra unutarnjih poslova Maria Scelbe sa ciljem da mu se objasni zašto su vlasti dozvolile njegovo održavanje. Mario Scelba je svoju političku karijeru započeo kao suradnik zabranjene Partito Popolare Italiano za vrijeme vladavine fašista, da bi njihovim slomom postao dio Kršćanske demokratske partije. Funkciju ministra unutarnjih poslova obnašao je u periodu (s manjim prekidima) od 1947. do 1955. godine.¹⁵⁹

U isto vrijeme, „L'Arena di Pola“ koji je opisan od strane Riječkog lista kao organ istarskih fašista-revizionista zatražio je uhićivanje rukovodioce Demokratskog fronta Slovenaca. Ovi su događaji opisani kao pokušaj fašističkih trikolorista iz Istre i šovinističkih reakcija iz Italije da policijski uguše borbu beneških Slovenaca za svoja prava, tj. kao pohod klerofašista na jugoslavenske nacionalne manjine u Italiji. Također, navodi se da je potporu ovim zahtjevima dala i Komunistička partija Slobodnog teritorija Trsta koja je opisana kao revizionist marksizma i sljedbenica rezolucije Informbiroa.¹⁶⁰

Zbog specifičnosti situacije i odnosa, jugoslavenske političke organizacije bile su vrlo česta meta napada talijanskih političara. Tako je primjerice jedan talijanski senator zatražio raspuštanje jedine političke organizacije jugoslavenske narodne manjine u Italiji, te kao razlog naveo njezin neofašistički i separatistički karakter koji prijeti demokraciji u Italiji. Prema 119. broju Riječkog lista iz 1949. godine, ove optužbe su djelo Demokršćanskog senatora Tesitorija¹⁶¹ koji se okomio na Demokratski front Slovenaca u Italiji i čije su optužbe nastale pod utjecajem frakcije Komunističke partije STT-a na čelu sa Vittorinom Vidalijem.¹⁶²

¹⁵⁷ „Štoka, Franc (1901.-1969.)“, dostupan na adresi: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi668433/> (pogledano 14. srpnja 2016.)

¹⁵⁸ područje današnje Slavie Friulane, pogranične pokrajine između Slovenije i Italije

¹⁵⁹ Luca Molinari, „Mario Scelba: L'Anticomunista di ferro“, dostupan na adresi: <http://cronologia.leonardo.it/storia/biografie/scelba.htm> (pogledano 15. srpnja 2016.)

¹⁶⁰ „Sljedbenici Rezolucije Informbiroa u Trstu istupaju na istoj liniji s talijanskom reakcijom protiv beneških Slovenaca“, *Riječki list*, Rijeka, 17. svibnja 1949., str. 1

¹⁶¹ Tu se vjerojatno radi o Tizianu Tessitoriju.

¹⁶² „Šovinistički napadi na prava Slovenaca u Italiji“, *Riječki list*, Rijeka, 21. svibnja 1949., str. 4

Vittorio Vidali je bio talijanski komunist koji je prije Slobodnog teritorija Trsta politički i vojno sudjelovao u Meksiku i Španjolskom građanskom ratu. Uspostavljanjem Slobodnog teritorija Trsta 1947. godine, Vidali postaje jedan od najprominentnijih članova komunističke partije STT-a. Nakon rezolucije Informbiroa 1948. godine, aktivno radi na detitoizaciji tršćanskih komunističkih organizacija. Osim po sukobu sa pristalicama Tita i Jugoslavije, vrlo često je sudjelovao i u sukobima sa lokalnom slovenskom nacionalnom manjinom.¹⁶³

Takve su optužbe naišle na odbacivanje u medijima uz pomoć kontraargumenata vezanih uz odredbe mirovnog ugovora kao što je na primjer pravo Slovenaca na vlastite škole, ali i podršku stanovitog Marace, državnog podsekretara pri ministarstvu unutarnjih poslova za kojega Riječki list tvrdi da je odgovoran za niz ratnih zločina počinjenih u Jugoslaviji za vrijeme fašističke okupacije, po pitanju ograničavanja djelatnosti Demokratskog narodnog fronta Slovenaca u Italiji.¹⁶⁴

Gotovo odmah nakon stupanja Mirovnog ugovora iz 1947. godine na snagu, postalo je očito da odredbe vezane uz Slobodni teritorij Trsta zainteresirane strane neće provoditi. Nepostojanje neophodne političke volje uključenih država da prihvate i potpuno i korektno poduzmu sve što je potrebno da se međunarodnopravni subjekt STT-a, funkcionirao u skladu s odredbama Mirovnog ugovora i 1947. godine. Krivce za nefunkcioniranje ovoga subjekta treba tražiti i u diplomatskoj nesposobnosti velikih sila (SAD, Velika Britanija, Sovjetski Savez) da pronađu neko realnije rješenje.¹⁶⁵

Lipanj 1949. godine bio je mjesec u kojemu su se saznali rezultati općinskih izbora u Trstu. Ovo ujedno predstavlja vrhunac ljutnje i nezadovoljstva iskazanog kroz članke Riječkog lista gdje se pobjeda talijanskih stranaka okarakterizirala kao pobjeda klerofašističkih reakcionarnih stranaka. Ove su stranke osvojile ukupno 40 od 60 glasova, a među njima je očekivano bila najbolja koja je osvojila 25 mjesta. Velika pobjeda vrlo je teško prihvaćena u Jugoslaviji, jer je vladalo uvjerenje da je presudnu ulogu u ishodu izbora odigrala nepoštena predizborna kampanja uz svesrdnu pomoć talijanske vlade i Vatikana. Prema tome, rezultati izbora nisu smatrani odrazom pravog stanja među tršćanskim društvom, nego stanjem koje je uzrokovano utjecajem antidemokratskog izbornog zakona, političkih progona antifašista i

¹⁶³ „Vittorio Vidali“, dostupan na adresi:

http://www.atrieste.eu/Wiki/doku.php?id=storia_ts:biografie:vidali_vittorio (pogledano 17. srpnja 2016.)

¹⁶⁴ „Šovinistički napadi na prava Slovenaca u Italiji“, *Riječki list*, Rijeka, 21. svibnja 1949., str. 4

¹⁶⁵ Vladimir Ibler, „Pariški mirovni ugovor s Italijom od 10. veljače 1947.“, *Adrias* 15 (2008), str. 49

slovenske nacionalne manjine, antijugoslavenske propagande, Vidalijeve frakcije Komunističke partije STT-a i kominformnog vodstva Komunističke partije Italije. Samo raspisivanje izbora u takvoj situaciji za mnoge nije imalo kao primarni cilj izbor organa općinske uprave, već stvaranje političkog argumenta za izmjenu političke fizionomije STT-a. Među brojnim optužbama nalazila su se i brisanja ljudi iz biračkih spisa, izdavanje neispravnih glasaških potvrda pripadnicima slovenske nacionalne manjine koje su omogućile izbornim komisijama da na dan izbora liše neke od njih glasačkih prava, omogućavanje glasanja velikom broju izbjeglica i ljudi koji već dugo vremena nisu živjeli u Trstu, onemogućavanje pristupa biračkim mjestima iz zone B, itd.¹⁶⁶ Jugoslavenska javnost bila je uvjerena u neispravnost izbora.

Epilog postojećih problema i tema koje su se provlačile kroz jugoslavenske medije i javni život nalazimo i u 1950. godini. Već poznati problem ne priznavanja prava Slovenaca u području Gorice dobio je svoj nastavak u obliku problema vezanih uz školstvo. Riječki list prenosi kako su talijanske školske vlasti vršile pritisak na roditelje slovenske djece nudeći im potpisivanje izjave kojom će se omogućiti prebacivanje njihove djece iz slovenskih u talijanske škole. Ovakvi prijedlozi bili su odmah odbijeni, ali odmah je uslijedilo slanje pisama koja su tražila roditeljsko izjašnjenje o nacionalnosti. Ovim potezom izvršen je pritisak na slovenske roditelje zaposlene u državnoj službi, ali i drugim talijanskim poduzećima, zato jer je dio roditelja prinuđen na potpisivanje traženih izjava o omogućavanju prebacivanja njihove djece u talijanske škole zbog straha od mogućeg otkaza.¹⁶⁷

Novine kao jedan od glavnih propagandnih instrumenata poslijeratnog doba bile su vrlo aktivne u ideološkom ratu strana sukobljenih oko Slobodnog teritorija Trsta. Talijanski list „L'Unita“ bio je glavno glasilo Komunističke partije Italije sve od 1924. godine i osnivanja od strane Antonia Gramscija.¹⁶⁸

Vjerojatno kao posljedica Rezolucije Informbiroa i podjele europske i svjetske ljevice, list „L'Unita“ je u nizu članaka iz 1950. godine vršio direktne napade na Jugoslaviju i ulogu njezinih naroda u Drugom svjetskom ratu. Ovaj je slučaj podigao mnogo prašine u medijima,

¹⁶⁶ „Rezultati izbora u Trstu“, *Riječki list*, Rijeka, 16. lipnja 1949., str. 1

¹⁶⁷ „Talijanske vlasti nastavljaju rad na odnarođivanju slovenske djece“, *Riječki list*, Rijeka, 7. siječnja 1950., str. 2

¹⁶⁸ James Mackenzie, „Italy's former communist L'Unita daily to stop publication“, dostupan na adresi: <http://www.reuters.com/article/us-italy-newspaper-idUSKBN0FZ0Q020140730> (pogledano 19. srpnja 2016.)

kako talijanskim, tako i jugoslavenskim. Prema Riječkom listu, pismo jedne grupe komunista iz Milana izrazilo je protest zbog spomenute serije članaka koji falsificiraju povijesne činjenice vezane uz ulogu Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, bilo je glavni razlog zbog kojega je cijela ova priča dospjela u javnost. Glavni odgovorni za ovaj niz članaka bio je Davide Lajolo, direktor milanskog izdanja lista.¹⁶⁹

Davide Lajolo bio je talijanski pisac, političar i novinar. Zanimljivo je kako je u svojoj mladosti bio pobornik fašizma, da bi nakon njihovog sloma 1943. godine prešao na stranu komunista. Posao u „L'Unita“ dobio je 1945. godine kao glavni urednik u Torinu, da bi 1947. godine postao zamjenikom direktora lista u Milanu. Poziciju glavnog direktora lista „L'Unita“ obnašao je od 1949. do 1958. godine.¹⁷⁰

Ovaj politički i ideološki renegat ovim nizom tekstova prouzročio je negodovanje javnosti koja je bila spremna zahtijevati njegovu ostavku, kao i poništenje njegovog izbora za člana Centralnog komiteta Federacije KP Italije za pokrajinu Lombardiju. Fašistička prošlost bila je glavni razlog sumnje u osobu kakvom se Lajola predstavlja, te su bivši talijanski partizani nizom pisama osudili „notornog fašistu“ i podržali značaj jugoslavenske borbe u Drugom svjetskom ratu.¹⁷¹

Želja Italije za pripajanjem cjelokupnog Slobodnog teritorija Trsta jačala je iz godinu u godinu i poprimala iredentistički prizvuk među jugoslavenskom javnošću. Iredentizam kao pojam nastao je u doba ujedinjavanja Italije u 19. stoljeću, a kao pokret za cilj je imao priključenje svih teritorija koji su prema talijanskim nacionalistima trebali pripasti Italiji. U svojim je počecima bio usmjeren na teritorij u sastavu Habsburške Monarhije i Francuske, a godine do Prvog svjetskog rata obilježile su razne grupe koje su se izmjenjivale na vodećem položaju iredentističkog pokreta. Nakon razdoblja pritajenosti početkom Velikog rata, aktivnost iredentista se raslamsala potpisivanjem Londonskog ugovora i ulaska Italije u rat 1915. godine. Završetkom rata i talijanskim proširenjem po istočnoj obali Jadrana nositelji iredentizma su smatrali da je glavnina zadatka pokreta ispunjena. Unatoč tome, dio

¹⁶⁹ „Protesti talijanskih komunista, socijalista i bivših partizana protiv fašističkog klevetanja Jugoslavije u organu KP Italije Unita“, *Riječki list*, Rijeka, 21. siječnja 1950., str. 1

¹⁷⁰ Margherita Karen Hassan, „Lajolo, Davide“, dostupan na adresi:

[http://www.treccani.it/enciclopedia/davide-lajolo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/davide-lajolo_(Dizionario-Biografico)/) (pogledano 19. srpnja 2016.)

¹⁷¹ „Protesti talijanskih komunista, socijalista i bivših partizana protiv fašističkog klevetanja Jugoslavije u organu KP Italije Unita“, *Riječki list*, Rijeka, 21. siječnja 1950., str. 1

iredentista još uvijek nije bio zadovoljan postignutim, što će se i vidjeti tijekom Drugog svjetskog rata. Sam pojam iredentizma poprimio je znatno šire značenje od onoga koje je nosio u svojim počecima. U međunarodnim razmjerima iredentizma ima negativnu konotaciju koja označuje svaki pokret koji ima za cilj priključenje dijela druge države zbog povijesnih, kulturnih i etničkih razloga. Hrvatski politički i publicistički žargon preuzeo je sličan opis: iredentizam označuju pokreti, udruge ili pojedinci iz Italije koji u novije doba iznose određena stajališta o pripadnosti istočne jadranske obale.¹⁷²

Jugoslavensko novinarstvo je talijanske težnje vidjela kao ništa drugo doli iredentizam. Optužbe na račun protujugoslavenske propagande i djelovanje pljuštale su sa svih strana. Za takvu situaciju optuživani su bivši fašisti, razvlašteni bogataši, od fašizma ubačeni domaći izrabljivači koji se predstavljaju kao izbjeglice, ali i već spomenuti iredentisti. Neizbježno je bilo i povezivanje ovih anti-jugoslavenskih elemenata sa CK KP Italije koji je povezan direktno sa Moskvom. Rezolucija Informbiroa dodatno je zakomplicirala jugoslavenski položaj u međunarodnoj trakavici poznatoj kao STT, a omogućila Talijanima jaču podršku u pregovorima. Najveći trn u oku ipak je bio Vittorio Vidali. Vrlo često se govorilo o njemu da se nametnuo kao vođa tršćanskog proleterijata, unatoč tome što je zapuštao radničke sindikate i vodio štrajkove koji su redovito propadali. Broj 47 Riječkog lista iz 1951. godine navodi kako je ujedinjenost talijanske ljevice i desnice bila upravo u blaćenju Jugoslavije i vrlo snažnom nacionalizmu. Osim Vidalija na ljevici, spominju se i imena nekih desničara kao što su: Diego De Castro, Fucci i Vittorio Furlani. Optužbe na račun Jugoslavije su brojne, a najviše upadaju u oči one o progonu Talijana u Istri.¹⁷³

Slaba pozicija u budućim pregovorima jako je zabrinjavala jugoslavensku javnost u 1951. godini i bilo je potrebno jako puno novinskih stupaca kako bi se opravdao prekid odnosa sa SSSR-om. Osim o medijskim napadima, bilo je govora i o mogućem vojnom sukobu sa SSSR-om, tj. njihovoj agresiji na jugoslavensko tlo. Jugoslaviji je bio potreban saveznik i iako se nije namjeravala prodati, prihvaćanje pomoći Zapada bila je i više nego realna opcija.¹⁷⁴

¹⁷² „Iredentizam“, dostupan na adresi: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1193> (pogledano 20. srpnja 2016.)

¹⁷³ „Podmukla haranga tršćanskih kominform-iredentista“, *Riječki list*, Rijeka, 25. veljače 1951., str. 1

¹⁷⁴ Isto, str. 2

Spor oko Slobodnog Teritorija Trsta pomaknuo se s mrtve točke tek 1951. godine kada je Jugoslavija počela postupno obnavljati odnose sa Zapadom. Neslužbeni razgovori nisu donijeli nikakvog napretka pošto ni jedna strana nije iznijela prijedloge prihvatljive za suprotnu stranu. Proljeće 1952. godine donijelo je promjene, ali one su bile negativne po jugoslavensku stranu. Na konferenciji u Londonu, vlade Velike Britanije i SAD-a donijele su zaključak kako će se uprava u Zoni A predati Italiji. Jugoslavenska javnost je bila ogorčena ovim prijedlogom, a kao rezultat organizirani su brojni prosvjedi – najveći među njima bio je prosvjed na tadašnjem Trgu Republike (današnji Trg bana Jelačića) na kojemu se prema nekim izvorima okupilo 200 000 građana. S druge strane, talijanski iredentisti organizirali su prosvjede u Trstu u više navrata: u ožujku 1952. godine Angloamerikanci su bili prisiljeni ugušiti jedan od prosvjeda, dok su se u studenom 1953. godine ponovili krvavi nemiri.¹⁷⁵

Aktualnost položaja nacionalnih manjina na spornom području Slobodnog teritorija Trsta nije jenjavala niti u vrlo burnoj 1952. godini. Prema Riječkom listu, slovenske škole u području pod talijanskom upravom su bile na talijanskom jeziku, a u Gorici se vršio pritisak da se djeca upisuju u talijanske škole pod prijetnjom otkaza roditeljima kod talijanskih poslodavaca. Nadalje, situaciju u Zoni A (za koju se naglašava da nije Italija) karakterizira korištenje isključivo talijanskih natpisa na ulicama i talijanskog jezika u javnim uredima. Suprotnost takvoj situaciji za Riječki list predstavlja Zona B u kojoj se ovisno o etničkoj pripadnosti određuju natpisi. Štoviše, spominje se i pomaganje talijanskim kulturnim organizacijama, dramskim društvima, novinama, te omogućavanje radio emisija koje dijelom sadrže talijanski program.¹⁷⁶

Odbor za slovensko školstvo u Trstu (predstavnicima 12 slovenskih kulturnih, prosvjetnih i odgojnih organizacija) nije sjedio prekrštenih ruku i u prilog tome ide i „ed-memoar“ upućen Vijeću sigurnosti u kojem se apelira na akciju anglo-američke vojne uprave u vezi slovenske manjine. Riječki list donosi informacije (koje su ujedno prema njihovom navodu dio „ed-memoara“) kako je Italija odbila međunarodno ozakoniti svoje obveze prema nacionalnim manjinama na kraju Prvog svjetskog rata i da je odmah započela sa sistematskom denacionalizacijom dobivenih područja sa hrvatskim i slovenskim stanovništvom – raspuštanjem kulturno-prosvjetnih društava (Riječki list navodi da ih je

¹⁷⁵ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 440

¹⁷⁶ Josip Beroš, „Tako oni rade“, *Riječki list*, Rijeka, 2. veljače 1952., str. 3

samo u Trstu bilo 100), spaljivanjem i oduzimanjem prosvjetnih domova, onemogućavanjem korištenja slovenskog jezika u crkvama, zamjenom slovenskog jezika talijanskim, itd. Od zahtjeva/molbi izrečenih u „ed-memoaru“ Odbor navodi sistematizaciju slovenskih osnovnih i srednjih škola i učiteljskih mjesta, stalnost nastavnog osoblja i formiranje samostalne slovenske školske uprave (privremeno rješenje u vidu nezavisnosti slovenskog školstva od talijanskog upravnog odbora), te izgradnja centralni slovenski kulturni dom u Trstu.¹⁷⁷

Povodom informacija vezanih uz londonsku konferenciju koja je trebala odlučiti o ustupanju tadašnjih upravnih odjeljenja Italiji, Riječki list interpretira informacije iz „Primorskog Dnevnika“¹⁷⁸ i iznosi članak posvećen ovoj temi. Ukratko, Riječki list prenosi kako preuzimanje odjeljenja u upravnom aparatu znači da se indirektno sugerira rješenje tršćanskog pitanja i da sama činjenica da se saziva konferencija u Londonu zbog zahtjeva talijanske vlade (sudjelovanje u upravljanju Zonom A) ukazuje na popuštanje rimskom imperijalizmu – što prema članku omogućava iredentistima da svoj novostečeni položaj koriste za vršenje novih nepravdi i nasilja nad slovenskim stanovništvom. Iz toga i dolazi odluka da zaključke londonske konferencije slovensko stanovništvo neće priznati, ali je zato zahvalno na pomoći koju pruža Jugoslavija.¹⁷⁹

Dosta bure sredinom 1952. godine podigli su rezultati izbora u tršćanskim općinama gdje su prema neslužbenim podacima (kako navodi Riječki list) pobjedu izvojevala Demokršćanska stranka, dok je prvi pratitelj bila Vidalijeva stranka. Analiza Riječkog lista nam govori kako ovi izborni rezultati pokazuju da talijanske stranke nisu uspjele povećati svoj utjecaj unatoč propagandi i podršci sa svih strana, jer su dobile manje glasova nego na izborima 1949. godine. Riječki list ukazuje i na nepravilnosti koje su se očitale u velikom broju glasača iz Italije koji nisu imali pravo glasa i na nedemokratskom talijanskom izbornom sistemu koji se primjenjivao na tršćanskom teritoriju. Ono što se navodi kao zabrinjavajuća stavka jer da u Zoni A STT-a stranke koje zagovaraju priključenje Italiji dobile 68% glasova što im je omogućilo dvotrećinsku većinu u tršćanskoj općini.¹⁸⁰

¹⁷⁷ „Ni poslije Drugog svjetskog rata Italija nije sposobna a upravljanje teritorijem naseljenim raznim nacionalnostima“, *Riječki list*, Rijeka, 27. travnja 1952. , str. 1

¹⁷⁸ slovensko glasilo sa područja Trsta, osnovano 1945. godine

¹⁷⁹ „Tršćanski Slovenci osudjuju svako novo popuštanje rimskom imperijalizmu“, *Riječki list*, Rijeka, 29. travnja 1952. , str. 1

¹⁸⁰ „Falsificirana volja Tršćana“, *Riječki list*, Rijeka, 28. svibnja 1952., str. 1

Takav ishod zaokupio je novinske stupce tršćanskih novina na još nekoliko dana. Ovo saznajemo preko „Riječkog lista“ koji prenosi interpretacije članaka koji su se prema njihovoj tvrdnji pojavili u „Primorskom Dnevniku“ i „Corriere di Trieste“. Glavna poruka članaka iz spomenutih novina je jačanje fašizma koje se očituje u povećanoj potpori talijanskim strankama u odnosu na izbore pred četiri godine, a kao glavni krivac se navodi De Gasperi i njegova politika huškanja talijanske javnosti na okupaciju tršćanskog teritorija. Također, krivnju snose i zapadne sile koje popuštaju talijanskim zahtjevima.¹⁸¹

Pritisak talijanske javnosti naveo je Britance i Amerikance da odobre Talijanima preuzimanje nekih poslova u upravljanju Trstom. Iako je vojni zapovjednik zone zadržao vlast, i iako su bila istaknuta prava i mjere zaštite nacionalnih prava slovenske manjine kako bi se otklonile jugoslavenske kritike, Jugoslavija je ovaj sporazum protumačila kao jednostrano pripojenje Zone A Italiji. Odgovor Jugoslavije uslijedio je u obliku uvođenja pojačanih policijskih mjera i jugoslavenskih zakona i odredaba u Zoni B, te u istovremenoj suspenziji više od trideset dotada važećih odredaba.¹⁸²

Odgovor Jugoslavije nije bio dobro prihvaćen od strane Italije i Riječki list prenosi kako je Italija cijeli slučaj jugoslavenske zone STT-a odlučila iznesti pred Međunarodni sud u Haagu. Riječki list navodi kako bi se rasprava u Haagu trebala fokusirati na postepenu aneksiju anglo-američke zone od strane Italije koju je odobrila londonska konferencija, a jugoslavenska vlada nikad priznala. Štoviše, Italija je u ovom slučaju prema Riječkom listu dobila prava na civilnu administraciju u Zoni A, što se protivi Ugovoru o miru.¹⁸³

Kulminacija krize dogodila se u listopadu 1953. godine kada je vojska bila koncentrirana s obje strane granice, a Jugoslavenska narodna armija bila spremna na oružano sprječavanje ulaska talijanske vojske u Zonu B. Tek tada se pristupilo stvarnim i otvorenim pregovorima u kojima su sudjelovale talijanska, jugoslavenska, američka i britanska strana.¹⁸⁴

¹⁸¹ „Jačanje fašizma utjecat će na unutrašnju i vanjsku politiku Italije“, *Riječki list*, Rijeka, 1. lipnja 1952., str. 1

¹⁸² Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 441

¹⁸³ „Talijanska vlada predlaže Jugoslaviji intervenciju Međunarodnog suda zbog mjera Jugoslavenske vojne uprave u zoni B!“, *Riječki list*, Rijeka, 2. studenog 1952., str. 1

¹⁸⁴ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 441

U ožujku 1954. godine situacija oko tršćanskog pitanja je bila nešto bolja, ako se može vjerovati izjavi predstavnika Državnog sekretarijata za vanjske poslove Branka Draškovića koju prenosi Riječki list. Nadalje, Drašković naglašava da su trenutni pregovori rezultat nepovoljne odluke o talijanskom preuzimanju dijela poslova u Trstu, a ne direktno oko konačnog razrješenja pitanja STT-a.¹⁸⁵

No prva naznaka rješenja ovog problema u Novom listu (Riječki list mijenja ime u Novi list 16. travnja 1954.)¹⁸⁶ može se pronaći 1. listopada 1954. gdje se prenose vijesti da sav tisak u Italiji navodi kako je sporazum o tršćanskom pitanju praktički postignut. Dostupne informacije iz diplomatskih krugova dovele su do nagađanja da će sporazum biti potpisan početkom listopada tekuće godine u Londonu od strane ambasadora Jugoslavije i Italije.¹⁸⁷

Dan nakon ovih nagađanja, Branko Drašković u obraćanju novinarima nije demantirao navode koji su kružili i tako na neki način potvrdio istinost tvrdnji.¹⁸⁸ Konačna potvrda potpisivanja sporazuma za Riječki list je došla iz Londona, gdje je britansko ministarstvo vanjskih poslova potvrdilo vijest o potpisivanju zakazanom za 5. listopada 1954. godine.¹⁸⁹

Pregovori su rezultirali potpisivanjem sporazuma u listopadu 1954. godine prema kojemu je određeno da Zona A (Trst s okolicom) većim dijelom pripadne Italiji, a Zona B i manji dio Zone A (12 km² sa 3 000 stanovnika oko naselja Mllje) Jugoslaviji. Tim je sporazumom definitivno određena jugoslavensko-talijanska granica, a napokon se mogla povući i hrvatsko-slovenska granica u Istri.¹⁹⁰

Ovaj je sporazum u Novom listu prezentiran kao spremnost Jugoslavije na žrtvu sa ciljem davanja doprinosa učvršćivanju mira. Sjednica Saveznog izvršnog vijeća na kojoj je prisustvovao i Josip Broz Tito i službeno je pred jugoslavenskom javnošću prihvatila

¹⁸⁵ „Tršćanski problem“, *Riječki list*, Rijeka, 13. ožujka 1954., str. 1

¹⁸⁶ Miroslav Bajzek, „Razvoj novinstva u Rijeci od 1915. do 1967. godine“ u *Novi list*. Rijeka: Adamić, 1999., str. 92.

¹⁸⁷ „Italija prihvatila jugoslavenski prijedlog o rješenju tršćanskog pitanja?“, *Riječki list*, Rijeka, 1. listopada 1954., str. 1

¹⁸⁸ „Jugoslavenska vlada gleda vrlo optimistički na sporazum o tršćanskom pitanju“, *Riječki list*, Rijeka, 2. listopada 1954., str. 1

¹⁸⁹ „Potpisuje se sporazum o tršćanskom pitanju“, *Riječki list*, Rijeka, 6. listopada 1954., str. 1

¹⁹⁰ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008., str. 441

sporazum o Slobodnom teritoriju Trsta, te promjene koje će uslijediti na tom području (narodni odbori preuzimaju civilnu službu, granični ispravci i dr.)¹⁹¹

Tzv. Londonski memorandum iz 5. listopada 1954. godine samo je ublažio sporove koji su ostali potpisivanjem Mirovnog ugovora, a konačno rješenje svih nedoumica oko granica ove dvije zemlje postignuto je Osimskim sporazumima 1975. godine.¹⁹²

¹⁹¹ „Savezno izvršno vijeće prihvatilo sporazumo Slobodnom teritoriju Trsta“, *Riječki list*, Rijeka, 9. listopada 1954., str. 1

¹⁹² Goran Moravček, *Rijeka – Između mita i povijesti*. Rijeka: Adamić, 2006., str. 146-147

Zaključak

Prvi poratni propisi o čuvanju tajne smješteni su upravo u razdoblje od 1945. do 1952., odnosno u 1946. godinu, i kao primjer dopune zabrana Josip Grbelja citirao je tekst u „Priručniku“ iz 1963. godine: "U svrhu zaštite državne imovine, svi osnovni podaci koji se odnose na veličinu, zadatak, djelokrug poduzeća, na njegovo poslovanje i organiziranje, na metode i uvjete rada, smatraju se službenom tajnom. Čuvanje službene tajne naročito je obaveza svih građana, a napose državnih organa i službenih osoba. Otkrivanje službene tajne kaznit će se krivično. Zlonamjerno otkrivanje službene tajne predstavlja zločin protiv naroda i države." Ova mreža zabrana i kontrola koja je bila pod jurisdikcijom Državne sigurnosti, kriminalističke, pravosudne i informativne službe, propuštala je jedino novinare koji su hvalili režim, dok su ostali imali funkciju pukog prenošenja službenih stavova i poruka.¹⁹³

Kao što je i navedeno u poglavlju o Riječkom listu, sadržaj je odgovarao političkim potrebama vremena kao što je i sadržaj lista od početka izlaženja 1947. godine, pa nadalje, u najvećoj mjeri određivala aktualna partijska politika. Stoga ne mora čuditi da se vijesti iz Riječkog lista u nekim slučajevima ne podudaraju s informacijama koje prenosi historiografija. Što se tiče Talijana u ovom spornom području u razdoblju nakon završetka Drugog svjetskog rata, njihov položaj nije bio toliko uvjetovan njihovom nacionalnošću koliko aktualnim političkim problemima i lojalnosti trenutnoj vlasti i njezinim ciljevima. Zato možemo zaključiti da je sudbina Talijana, Slovenaca, Hrvata i svih ostalih stanovnika ovog područja bila je u najvećoj mjeri regulirana podrškom ili suprostavljanjem uspostavi jugoslavenske socijalističke vlasti.

Ono što možemo zaključiti iz svega ovoga je da trenutna nemogućnost historiografije da riješi ovaj kompleksni problem koči suživot lišen predrasuda među stanovnicima spornih područja (ali i upletenih država) i opterećuje buduće generacije stvarima za koje nisu odgovorne. Baš zbog toga, historiografsko objašnjenje ovih događaja predstavlja ključ rješavanja problema zvanog „život u prošlosti“ koji je danas popularniji no ikad.

¹⁹³ Josip Grbelja, *Cenzura u hrvatskom novinstvu (1945.-1990.)*. Zagreb: Naklada Juričić Okel d.o.o., 1998., str. 108.-109.

Literatura

Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden Marketing, 1999.

Bonfiglioli, Chiara. „Revolutionary Networks: Women's Political and Social Activism in Cold War Italy and Yugoslavia (1945-1957)“, doktorska disertacija, Universiteit Utrecht, 2012.

Cattaruzza, Marina. „Last stop expulsion – The minority question and forced migration in East-Central Europe: 1918-49“, *Nations and Nationalism* 16(1) (2010.): str. 108.-126.

D'Alessio, Vanni. „Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o Istočnoj granici“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 55.-75.

Darovec, Darko. *Pregled istarske povijesti*, Pula: C.A.S.H., 1997.

Dota, Franko. *Zaraćeno poraće*. Zagreb: Srednja Europa, 2010.

Dukovski, Darko. „Dva egzodusa: hrvatski (1919.-1941.) i talijanski (1943.-1955.)“, *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 15 (2008): str. 129.-165.

Dukovski, Darko. *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*. Zagreb: Leykam international d.o.o, 2010.

Giuricin, Ezio e Luciano. *La comunità nazionale italiana*. Svezak (Volume) I: *Storia e istituzioni degli Italiani dell'Istria, Fiume e Dalmazia (1944-2006)*, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno (Rovinj) 2008, str. 509-510.

Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.-2008.*. Zagreb: Europapress holding Novi Liber, 2008.

Grbelja, Josip. *Cenzura u hrvatskom novinstvu (1945.-1990.)*. Zagreb: Naklada Juričić Okel d.o.o., 1998

Ibler, Vladimir. „Pariški mirovni ugovor s Italijom od 10. veljače 1947.“, *Adrias* 15 (2008), str. 47-52

Ivetic, Egidio. *Istra kroz vrijeme: Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*. Rovinj: Centar za povijesna istraživanja u Rovinju, 2009.

Jahn, Jens-Eberhard. „The political, ethnic and linguistic borders of the Upper Adriatic after the dissolution of Yugoslavia“, *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 35 (1999.): str. 73.-81.

Matejčić, Radmila. *Kako čitati grad – Rijeka jučer, danas*. Rijeka: Naklada Kvarner, 2013.

Moravček, Goran. *Rijeka – Između mita i povijesti*. Rijeka: Adamić, 2006.

Nemec, Gloria. „Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike optacija“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 211.-247.

Novi list 1954.

Orlić, Mila. „Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru“, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 6 i 7 (2012): str. 13.-22.

Paraščić, Ivan „Cenzura u Jugoslaviji od 1945. do 1990. godine“, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.

Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.*. Zagreb: Školska knjiga d.d., 2006.

Riječki list 1948., 1949., 1950., 1951., 1952., 1954.

Roknić Bežanić, Andrea. „Rijeka od oslobođenja 1945. do Pariškog mirovnog ugovora 1947. godine“, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012.

Romijn, Peter; Scott-Smith, Giles; Segal, Joes. *Divided Dreamworlds?: The Cultural Cold War in East and West*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.

Sluga, Glenda. „Trieste: Ethnicity and the Cold War, 1945-54“, *Journal of Contemporary History* 29 (1994), str. 285.-303.

Strčić, Petar; Bajzek, Miroslav; Kovačević, Milorad; Šantić, Neven; Herljević, Dražen; Gržalja, Nada. *Novi list*. Rijeka: Adamić, 1999.

Šarić, Tatjana. „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945.-1952.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 42 (2010.), str. 387.-423.

Žerjavić, Vladimir. „Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.“, *Društvena istraživanja* 4-5 (1993): 631-656.

Članci s interneta

„Alcide de Gasperi: an inspired mediator for democracy and freedom in Europe“, dostupan na adresi: http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/alcide_de_gasperi_en.pdf (pogledano 12. srpnja 2016.)

„Donne e uomini della resistenza: Giusto Massarotto“, dostupan na adresi: <http://www.anpi.it/donne-e-uomini/2162/giusto-massarotto> (pogledano 27. srpnja 2016.)

Manin, Marino. „Iredentizam“, *Istarska enciklopedija* (dostupan na adresi: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1193> 20. srpnja 2016.)

„Rabotnichesko Delo“, https://en.wikipedia.org/wiki/Rabotnichesko_Delo (pogledano 23. srpnja 2016.)

„Sequi, Eros“, dostupan na adresi: <http://istrapedia.hr/hrv/889/sequi-eros/istra-a-z/> (pogledano 27. srpnja 2016.)

„Što posjetiti? – Palača Modello“, <http://www.rijeka.hr/stoposjetiti> (pogledano 28. srpnja 2016. godine)

„Štoka, Franc (1901.-1969.)“, dostupan na adresi: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi668433/> (pogledano 14. srpnja 2016.)

„Vittorio Vidali“, dostupan na adresi: http://www.atrieste.eu/Wiki/doku.php?id=storia_ts:biografie:vidali_vittorio (pogledano 17. srpnja 2016.)

Bojana Đokanović, Ivana Dračo, Zlatan Delić, “1945–1990. Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije”, u: *Zabilježene, Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku*, dostupan na adresi: <http://www.6yka.com/novost/75915/zene-u-socijalizmu-od-ubrzane-emancipacije-do-ubrzane-repatrijarhalizacije> (pogledano 26. srpnja 2016.)

James Mackenzie, „Italy's former communist L'Unita daily to stop publication“, dostupan na adresi: <http://www.reuters.com/article/us-italy-newspaper-idUSKBN0FZ0Q020140730> (pogledano 19. srpnja 2016.)

Margherita Karen Hassan, „Lajolo, Davide“, dostupan na adresi: [http://www.treccani.it/enciclopedia/davide-lajolo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/davide-lajolo_(Dizionario-Biografico)/) (pogledano 19. srpnja 2016.)